

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 49 (2–2016)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2016

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Мелков Ю. О., д-р філос. наук, доц., Піляєв І. С., д-р політ. наук, Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф., Сурмін Ю. П., д-р соціол. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джуль В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф., Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доц., Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф., Романенко Є. О., д-р наук з держ. упр., доц., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доц., Хрис-

тинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Педагогічні та психологічні науки

Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Юник Д. Г., д-р пед. наук, проф., Кучерявий О. Г., д-р пед. наук, проф., Рижиков В. С., д-р пед. наук, доц., Ельбрехт О. М., д-р пед. наук, доц., Гуменникова Т. Р., д-р пед. наук, доц., Добрянський І. А., д-р пед. наук, проф., заслужений працівник освіти України, Анісімов М. В., д-р пед. наук, проф., Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 25 травня 2016 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 49 (2–2016). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 202 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, права і економіки.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” за наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.16 № 241 визнано як фахове видання з політичних наук (дата включення 26.05.10), юридичних наук (дата включення 31.05.11), економічних наук (дата включення 21.11.13).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2016
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2016

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Недюха М. П. “Суспільні відносини” та “соціальні відносини” як поняття політико-правової науки	74
Гольцов А. Г. Сучасна геополітика Російської Федерації в Арктичному регіоні	5	Ковальчук А. Ю. Протидія легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом: теоретико-правовий аналіз	81
Лебеденко С. Б. Теоретичні аспекти розроблення й реалізації зовнішньої політики США.....	13	Лис А. К вопросу о развитии права в Западной Европе и Польше в Средние века и Новое время: обобщающий анализ и постановочные проблемы.....	87
Гула Р. В. Терор і тероризм: співвідношення понять у політологічному дискурсі	18	Шашкова-Журавель І. О. Міжнародно-правові засади захисту трудових прав моряків	91
Варзар І. М. Ідеолого-політологічні референції з полів великих революцій в їх транзиціях до терену суверенної України, або від якого спадку минулого слід відмовлятися	22	Іванов Д. В. Незалежність інституту суспільного телебачення і радіомовлення в Україні у контексті історії його правового регулювання.....	97
Демченко М. А. Специфіка формування національного інформаційного простору в сучасній Україні в контексті зміни державної політики в інформаційній галузі	43	Лужанський М. В. Щодо класифікації суб'єктів адміністративного права.....	101
Беляй О. І. Методологічні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні	47	Третьяков В. А. Про правові засади функціонування європейської уніфікованої системи технічного регулювання та гармонізованої стандартизації	105
Ткач Д. І. Дипломатичний протокол та етикет (із практичної роботи досвідченого дипломата)	51	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	110
Литвиненко В. І. Концептуальні засади організації діяльності державного бюро розслідувань: організаційно-правовий аспект	56	Захожай В. Б., Бурсов Р. В. Шляхи вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств.....	110
Кислий А. М., Чайка Р. А., Денисенко М. М. Зарубіжний досвід нормативного регулювання негласних слідчих (розшукових) дій.....	65	Захожай В. Б., Корецька О. В. Аналітична модель конкурентоспроможності підприємства в контексті його конкурентного технологічного потенціалу	120

Сафонова В. Є. Методичні аспекти оцінки ефективності управління ресурсним забезпеченням освітніх інновацій	125	<i>основные проблемы и особенности осуществления .....</i>	164
Алієв М. А. Проблеми переходу до інноваційного розвитку економіки Азербайджану	138	ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	167
Колесник В. М., Колесник Н. В. Методичні підходи до класифікації витрат для потреб управління.....	146	Домбровская О. Коммуникативные особенности человека и проблемы их развития.....	167
Хусейн Марван Мужер Вплив сучасних інформаційних технологій на розвиток банківського маркетингу	151	Шантырь Е. Е. Интегративная теория личности	174
Ястремська Н. Є. Організація моніторингу конкурентних переваг банку в умовах невизначеності зовнішніх умов функціонування	156	Судакова О. С. Досвід психологічного супроводу при психотравмуючій події в умовах військових дій та артилерійських обстрілів	183
Константе Луис Фернандо Фрайре Управление персоналом в процессе формирования рыночной экономики:		Босак О. С. Агрессивна поведінка у підлітковому віці як соціальна проблема	189
		ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	198

УДК 34.096

В. І. ЛИТВИНЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 56–64

Досліджуються проблеми організації функціонування Державного бюро розслідувань (ДБР) як правоохоронного органу та його імплементації до правоохоронної системи держави. Розкриваються проблеми щодо законодавчого визначення правоохоронних органів та змісту їхньої діяльності. Визначаються першочергові заходи організаційно-правового змісту “запуску” ДБР. Пропонується для розгляду організаційна структура, зміст та алгоритм організації діяльності цього правоохоронного органу.

Державне бюро розслідувань (ДБР) — згідно із ст. 1 Закону України “Про державне бюро розслідувань” (Закон) — є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [1]. ДБР входить до виконавчої гілки влади і разом з НАБУ, СБУ, УДО, ДПС України, Національною гвардією, Військовою службою правопорядку у Збройних силах України, Національною поліцією, Державною кримінально-виконавчою службою утворюють правоохоронну систему України. Тобто ДБР та його діяльність повинно розглядатись як підсистема у загальнонаціональній правоохоронній системі, яка знаходиться у стані реформування.

Водночас чинне законодавство України не дає чіткого визначення таких важливих дефініцій, як правоохоронна система, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, державна правоохоронна служба. Законодавчо не закріплений вичерпний перелік правоохоронних органів. У різних законодавчих актах поняття та перелік правоохоронних органів визначається по-різному.

Так, наприклад, термін “правоохоронні органи” згадується у законах України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” (ст. 2), “Про державну таємницю” (ст. 3), “Про захист суспільної моралі” (ст. 15), “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними” (ст. 7), “Про контррозвідувальну

діяльність” (ст. 5), “Про основи національної безпеки України” (ст. 1, 8, 9), “Про поховання та похоронну справу” (ст. 24), “Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону” (ст. 4). Однак чіткого визначення цього терміна не надано.

Нечітке й суперечливе вживання законодавцем термінів “правоохоронні органи”, “правоохоронна діяльність” свідчить про відсутність єдиного підходу в його розумінні не тільки в законодавстві, а й сучасній науковій юридичній думці. Це негативно впливає як на визначення змісту діяльності правоохоронної системи загалом, так і на кожний правоохоронний орган зокрема.

Сучасними вітчизняними науковцями, правознавцями та фахівцями з правоохоронної діяльності, зокрема В. Дубінчаком [2], О. Коваленко [3], М. Корнієнко [4], А. Кулішом [5], А. Кучуком [6], В. Маляренком [7], О. Соколенко [8], В. Фатхутдіновим [9], В. Юсуповим [10] та іншими, робилася спроба надати науково обґрунтоване визначення дефініції “правоохоронні органи”, їхніх ознак, функцій, завдань тощо.

Дослідження окремих науковців присвячені визначенню змісту правоохоронної діяльності, правоохоронної служби, її особливостей та співвідношенню з іншими видами служб, зокрема державною та військовою, розкриттю правоохоронних функцій. Саме цими питаннями займалися О. Бандурка [11], М. Костицький [12], П. Онопенко [13], Ю. Лапутіна [14], М. Мельник [15], С. Терешко [16] та ін.

Слід згадати наукові праці І. Бондаренка [17], Й. Горінецького [18], В. Ліпкана [19] та ін., які досліджували іноземний досвід законодавчого закріплення дефініцій “правоохоронні органи” та “правоохоронна діяльність”.

Завдяки проведеним дослідженням вітчизняними науковцями було встановлено, що правоохоронна діяльність спрямована на запобігання виникненню умов і причин можливих та вчинених суспільно небезпечних явищ, припинення їх розвитку та ліквідацію наслідків.

Як свідчить міжнародний досвід, ключовою функцією правоохоронних органів є про-

тидія злочинності. У системі кримінальної юстиції більшості країн світу правоохоронні органи діють у взаємодії з прокуратурою і судами. Однак незалежно від термінології, що використовується, — “поліцейська діяльність” (policing) або “правовий примус” (law enforcement), прокуратура і суди є окремими інститутами, на які поняття правоохоронних органів не розповсюджується [20, 24]. Дефініції “police” і “law enforcement” в романо-германських мовах мають таке значення — це органи, які мають особливі функції (забезпечення порядку і боротьба із злочинністю), особливу організацію (подібна до військової) і особливі методи (використання сили) поліції.

До “Law Enforcement Agencies” належать поліцейні органи і спецслужби. “Поліцейні органи — це органи виконавчої влади, спеціально уповноважені на проведення поліцейної діяльності — особливого різновиду державно-управлінської діяльності, що здійснюється із застосуванням державного (адміністративного) примусу, включаючи правообмежувальні заходи і крайню форму примусу — легітимне насилля, тобто передбачене законодавством застосування сили у широкому розумінні цього поняття (в українському праві — прямого адміністративного примусу): фізичної сили, спеціальних засобів та зброї” [21].

У більшості країн існує розподіл повноважень щодо розслідування незначних правопорушень і важких злочинів. За цією ознакою поліцейські підрозділи іноді поділяють на “звичайну” і кримінальну поліцію (criminal police).

Характерними ознаками поліцейських органів світу є особлива організація, подібна до військової, особливі функції, такі як забезпечення порядку і протидія злочинності, й особливі методи, які включають використання сили із застосуванням зброї [22].

На жаль, нині вітчизняні правоохоронні органи не об’єднані в єдину систему, їхній статус, завдання, функції не збалансовані, залежать від різного ступеня врегулювання законом суспільних відносин у відповідній сфері. Відсутність базового Закону України “Про

правоохоронну діяльність, правоохоронні органи та правоохоронну службу в Україні” не дає змогу законодавчо закріпити ці дефініції, сформувані принципи, функції, завдання, ознаки правоохоронних органів та визначити особливості цієї діяльності та проходження служби. Відсутність загальнонаціональних документів стратегічного планування, а саме: Концепції та Стратегії реформування правоохоронної системи України, відповідного базового закону в цієї сфері не дає можливості визначити ідеальну сучасну європейську модель правоохоронної системи України, місце, завдання та функції кожного правоохоронного органу, як взаємодіючих підсистем, що утворюють правоохоронну систему держави. Все це буде істотно впливати на формування методології діяльності ДБР, його імплементації до системи правоохоронних органів України, збалансування цієї системи.

Аналіз завдань ДБР, визначений ст. 5 Закону, виокремлює статті підслідності ДБР, згідно зі ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України, до яких відноситься:

1. Вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України “Про державну службу”, особами, посади яких віднесено до першої–третьої категорій посад державних службовців, судьями та працівниками правоохоронних органів, *крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п’ятою цієї статті.*

2. Вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора України — керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, *крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п’ятою цієї статті.*

3. Проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), *крім злочинів, передбачених статтею 422 (Розго-*

лошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втра- та документів чи матеріалів, що містять такі відомості).

Відповідно до прикінцевих та перехідних положень Закону України “Про Державне бюро розслідувань” підпункту г п. 1 розд. 5 ДБР надано право проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених статтями:

- 305 — Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів;

- 307 — Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- 309 — Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту;

- 311 — Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів;

- 318 — Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів;

- 321 — Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

- 364¹ — Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

- 365² — Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

- 368 — Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди;

- 368³ — Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

- 368⁴ — Підкуп особи, яка надає публічні послуги;

- 369 — Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

- 369² — Зловживання впливом.

Зазначене свідчить про те, що ДБР має діяти у специфічному середовищі, яке, на відміну від Національної поліції та інших правоохоронних органів, не є криміналізованим, але має істотні кримінальні ризики та специфічні ознаки. До таких специфічних середовищ, у яких здійснюватиме діяльність ДБР, належать:

- середовище державних службовців;
- середовище правоохоронних органів, органів прокуратури, суддів тощо;
- військове середовище;
- антикорупційне середовище.

Про криміналізацію цих середовищ свідчать такі статистичні показники. За даними Генеральної прокуратури України у 2015 р. збільшилася кількість злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (6213 проти 4153 у 2014 р.). Майже удвічі зросла кількість фактів постановлення суддями завідомо неправдивих вироків (з 110 до 206).

До кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень притягнуто 1956 осіб (проти 1713 у 2014 р., або +14,2 %).

За категоріями найбільше до кримінальної відповідальності притягнуто:

- посадових осіб юридичних осіб публічного права (283, або 14,5 %);
- осіб, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки в юридичних особах приватного права (278, або 14,2 %);
- державних службовців (277, або 14,2 %);
- посадових осіб юридичних осіб, фізичних осіб у разі одержання від них неправомірної вигоди (269, або 13,8 %);
- посадових та службових осіб інших органів державної влади (217, або 11,1 %);
- службових осіб та працівників поліції (203, або 10,4 %);
- посадових осіб місцевого самоврядування (142, або 7,3 %);
- осіб, що надають публічні послуги (80, або 4,1 %);

- службових осіб та працівників Збройних сил України (82, або 4,2 %), державної фіскальної (54, або 2,8 %), митної (46, або 2,4 %), кримінально-виконавчої (38, або 1,9 %) та державної прикордонної (34, або 1,7 %) служби;

- посадових та службових осіб райдержадміністрацій (52, або 2,7 %) та облдержадміністрацій (18, або 0,9 %).

Крім цього, до відповідальності притягнуто 23 депутати сільських, селищних, міських, районних рад, 15 службових осіб і працівників податкової міліції, 15 службових осіб і працівників органів прокуратури, 10 професійних суддів та службових осіб чи працівників органів та підрозділів цивільного захисту, 8 службових осіб чи працівників Служби безпеки України, 5 службових осіб чи працівників, утворених відповідно до законів військових формувань та один депутат обласної ради.

Кримінальними корупційними правопорушеннями завдано збитків на суму 3 млрд 603 млн 53 тис. грн, з яких відшкодовано 548 млн 49 тис. грн. Питома вага відшкодованих збитків становить 15,2 %. У тому числі інтересам держави чи територіальних громад завдано збитків на суму 2 млрд 178 млн 715 тис. грн та відшкодовано — 39 млн 160 тис. грн. Питома вага відшкодування становить 1,8 % [23].

Кожне з цих середовищ має специфічні ознаки, що вимагає їх врахування при реалізації своїх функцій та завдань ДБР. Повноваження ДБР вимагають прискіпливої уваги до розроблення організаційної структури ДБР. Статтею 9 Закону визначається структура і чисельність ДБР, яку складають: центральний апарат, територіальні органи, спеціальні підрозділи, навчальні заклади та науково-дослідні установи. У складі Державного бюро розслідувань діють слідчі, оперативні та інші підрозділи. Гранична чисельність центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань становить 1500 осіб. На підставі ст. 6, 9 Закону та з урахуванням специфіки середовищ, у яких реалізує свої повноваження ДБР, нами запропонована така організаційна структура ДБР (рис. 1, 2).

Рис. 1. Пропозиції щодо організаційної структури Державного бюро розслідувань України (ДБР)

Рис. 2. Структура територіальних підрозділів ДБР
(м. Львів, м. Хмельницький, м. Миколаїв, м. Мелітополь, м. Полтава, м. Краматорськ, м. Київ)

При розробленні організаційної структури ДБР слід відзначити, що територіальні підрозділи ДБР матимуть у своєму складі фахівців з аналітичної роботи, детективів, чергові частини та слідчі відділи. Ми вважаємо, що слідство по представникам окремих середовищ (правоохоронних органів, державних службовців вищого рангу, антикорупційної прокуратури та керівництва Національного антикорупційного бюро) має здійснюватися винятково слідчими підрозділами Центрального апарату.

Необхідно розробити механізм взаємодії та оцінки перспективності розроблення оперативно-розшукових справ регіональними підрозділами. Реалізація оперативних справ по окремих категоріям об'єктів ДБР регіональними управліннями здійснюється за участю всіх Департаментів через механізм формування “Ударних груп”. Адаптування американської методики “Ударних груп”, яка використовується США, Італією, Польщею, Німеччиною у боротьбі з високопосадовою корупцією до умов діяльності ДБР, буде корисним і дасть змогу якісно розслідувати кримінальні справи.

Організаційно-правовий механізм “запуску” ДБР має свої особливості й складається з двох рівнів. Перший рівень — це підготовка та прийняття актів (постанов, розпоряджень) Кабінету Міністрів України, необхідних для організації роботи Державного бюро розслідувань.

До таких нормативних актів належать: Постанова Кабінету Міністрів про утворення Державного бюро розслідувань від 29.02.2016 р. № 127; Постанова Кабінету Міністрів про внесення змін до Схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів від 10.09.2014 р. № 442; Постанова Кабінету Міністрів про затвердження Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань та порядку її формування; Постанова Кабінету Міністрів про погодження організаційної структури Державного бюро розслідувань; Постанова Кабінету Міністрів про порядок присвоєння спеціальних звань начальницького складу Державного бюро розслідувань та їх співвідношення з іншими

спеціальними, а також військовими званнями і рангами державних службовців; Постанова Кабінету Міністрів про затвердження порядку забезпечення Державного бюро розслідувань необхідними матеріальними засобами, технікою, обладнанням, іншим майном для службової діяльності; Постанова Кабінету Міністрів про затвердження умов оплати праці осіб, які працюють у Державному бюро розслідувань за трудовими договорами; Постанова Кабінету Міністрів про затвердження Типового положення про Дисциплінарну комісію центрального органу виконавчої влади; Постанова Кабінету Міністрів про затвердження переліку інформаційних систем органів державної влади та порядку доступу до них (надання доступу посадовим особам Державного бюро розслідувань) тощо.

На другому рівні йдуть розпорядчо-правові акти, підготовлені безпосередньо Директором ДБР, які впроваджуються його наказами. До таких актів слід віднести: Положення про ДБР, Штатний розпис ДБР, його Центрального апарату, територіальних підрозділів, Положення про проведення Конкурсного відбору персоналу ДБР, Положення про проведення внутрішніх розслідувань, Положення та інструкцію по веденню конфіденційного (таємного) діловодства, Інструкцію по забезпеченню особистої безпеки працівників ДБР України тощо.

Таким чином, виокремимо алгоритм “запуску” ДБР, який складається з організаційно-правового дворівневого забезпечення, деякі особливості організації діяльності ДБР, які визначаються Законом. Вони стосуються обмеження повноважень Директора ДБР щодо призначення керівників підрозділів Центрального апарату, територіальних підрозділів та працівників підрозділу внутрішнього контролю. Ці категорії обираються Комісією та надаються Директору ДБР на затвердження. Такий підхід вперше застосовується у правоохоронній системі, його наслідки, позитивні або негативні, будуть відчуватися після “запуску” ДБР.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. ДБР є правоохоронним органом, який підпорядкований виконавчій гілці влади, є складовою правоохоронної системи України.

2. Об’єкти діяльності ДБР визначаються Законом України “Про Державне бюро розслідувань” і ст. 216 “Підслідність” Кримінального процесуального кодексу України.

3. Для “запуску” ДБР запропоновано алгоритм, який має два організаційно-правових рівня: перший — акти Кабінету Міністрів України, другий — накази директора ДБР.

4. Запропонована організаційна структура ДБР, на наш погляд, є оптимальною і забезпечує виконання покладених Законом завдань.

5. При формуванні ДБР вперше на законодавчому рівні запропоновано систему підбору керівних кадрів та персоналу підрозділу внутрішнього контролю, яка обмежує вплив директора на підбір цих кадрів.

6. При формуванні організаційної структури ДБР ми пропонуємо використовувати іноземний досвід “Ударних груп”, який забезпечить концентрацію сил та засобів при розкритті кримінальних злочинів територіальними управліннями.

Література

1. Закон України “Про Державне бюро розслідувань” // ВВР України. — 2016. — № 6. — Ст. 55.

2. Дубінчак В. М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб’єкти, засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Ін-т законодавства Верховної Ради України / В. М. Дубінчак. — К., 2010. — 19 с.

3. Коваленко О. Огляд системи правоохоронних органів України та можливих шляхів удосконалення їх діяльності у контексті боротьби зі злочинністю, зокрема, з корупцією [Електронний ресурс] / О. Коваленко // Американська Асоціація Юристів. Центральноевропейська та Євразійська Правова Ініціатива (ABA/CEELI). — 2006. — Режим доступу: <http://www.lerp.com.ua/index.php?lang=ua&page5>

4. Корнієнко М. І. Правоохоронна діяльність: адміністративно-правовий аспект / М. І. Корнієнко // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. — 2013. — Вип. 3. — Т. 2. — С. 34–36.

5. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: [моногра-

фія]: у 2 ч. / А. М. Куліш; Сумський держ. ун-т. — Суми: Вид-во СумДУ, 2007. — Ч. I. — 221 с.

6. Кучук А. І. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: за спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень". — Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2007. — 20 с.

7. Маляренко В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / В. Маляренко. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 375 с.

8. Соколенко О. Напрямки правоохоронної діяльності: особливості теоретичного розуміння / О. Соколенко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. — 2012. — № 93. — С. 69–72. — Серія "Юридичні науки".

9. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. Г. Фатхутдінов. — К., 2006. — 19 с.

10. Юсупов В. Процедурні основи діяльності правоохоронних органів України / В. Юсупов // Публ. право. — 2013. — № 3 (11). — С. 153–158.

11. Бандурка О. М. Філософія права: [навч. посіб.] / О. М. Бандурка, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський [та ін.]; [за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля]. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 336 с.

12. Костицький М. В. Юридична психологія: [навч. посіб.] / М. В. Костицький. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 227 с.

13. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / П. В. Онопенко. — К., 2005. — 16 с.

14. Лапутіна Ю. А. Законодавче забезпечення правоохоронної функції держави: методологічні аспекти вдосконалення [Електронний ресурс] / Ю. А. Лапуті-

на // Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. — Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/rapograma/>

15. Мельник М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. — К.: Атіка, 2000. — 512 с.

16. Терешко С. Актуальні проблеми та напрями реформування правоохоронних органів України [Електронний ресурс] / С. Терешко. — Режим доступу: www.niisp.org/vydanna/rapograma/go/2/2014

17. Бондаренко І. В. Органи внутрішніх справ в системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. В. Бондаренко. — К., 2004. — 24 с.

18. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Й. І. Горінецький. — К., 2005. — 23 с.

19. Ліпкан В. А. Національна безпека України: монографія / В. А. Ліпкан. — К.: Кондор, 2013. — 437 с.

20. World encyclopedia of police forces and correctional systems / George Thomas Kurian, editor in chief. — 2nd ed. — Thomson Gale, 2006. — 112 p.

21. Гірич В. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка [Електронний ресурс] / В. Гірич // Нац. ін-т стратегічних досліджень. Офіц. інтернет-представництво. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1153/>

22. Law Enforcement Statistics [Електронний ресурс] / U.S. Department of Justice. — Режим доступу: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/lawenf.htm>

23. Звіт Генеральної Прокуратури України за 2015 р. — К.: ГП України, 2016. — 112 с.

Визначено алгоритм "запуску" ДБР, який складається з організаційно-правового дворівневого забезпечення, деякі особливості організації діяльності ДБР, які визначаються Законом і стосуються обмеження повноважень Директора ДБР щодо призначення керівників підрозділів Центрального апарату, територіальних підрозділів та працівників підрозділу внутрішнього контролю. Ці категорії обираються Комісією та надаються Директору ДБР на затвердження. Такий підхід вперше застосовується у правоохоронній системі, його наслідки, позитивні або негативні, будуть відчуватися після "запуску" ДБР.

The algorithm of "start" for State Bureau of Investigations (SBI), which consists of a two-tier organizational and legal support, is determined. Some of the features of SBI, which are determined by law and related restrictions on authority of the Director SBI appointment of heads of departments central office, regional departments and personnel division of internal control is observed. These categories are selected by the Commission and provided SBI Director for approval. This approach was first applied in the judicial system, its effects, positive or negative, will be felt after the "start" SBI.

Определен алгоритм “запуска” ГБР, который состоит из организационно-правового двухуровневого обеспечения. Отмечено некоторые особенности организации деятельности ГБР, которые определяются Законом и касаются полномочий Директора ГБР при назначении руководителей подразделений Центрального аппарата, территориальных подразделений и работников подразделения внутреннего контроля. Эти категории избираются Комиссией и предоставляются Директору ГБР на утверждение. Такой подход впервые применяется в правоохранительной системе, его последствия, положительные или отрицательные, будут ощущаться после “запуска” ГБР.

Надійшла 5 травня 2016 р.

А. М. КИСЛИЙ

Р. А. ЧАЙКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Волинський інститут ім. В. Липинського

М. М. ДЕНИСЕНКО

Навчально-науковий інститут контролюючої діяльності

Національної академії Служби безпеки України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 65–73

Розглянуто основні підходи до нормативного регулювання системи негласних слідчих (розшукових) дій в зарубіжних країнах, а також основні міжнародно-правові документи, що регламентують окремі аспекти негласної слідчої (розшукової) діяльності.

Реформування системи кримінального судочинства, яке розпочалося із запровадженням Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., поставило перед вітчизняними правоохоронними органами проблеми, механізми вирішення яких були напрацьовані в розвинених країнах протягом кількох останніх десятиріч. До таких проблем, зокрема, можна віднести забезпечення оптимального балансу між дотриманням конституційних прав і свобод особи та ефективним розкриттям злочинів, процесуальне закріплення результатів негласних слідчих (розшукових) дій, мотивація і захист осіб, які негласно співпрацюють з правоохоронними органами, налагодження міжнародного співробітництва у сфері розшукової діяльності тощо.

Вивчення іноземного досвіду є актуальним також з огляду на те, що значна частина правових норм та інститутів КПК України 2012 р. була запозичена із зарубіжних джерел, без створення відповідних допоміжних правових інститутів та належної матеріально-технічної бази. Крім того, фахівці відзначають, що цей інститут не вписується в багатолітню правову ідеологію вітчизняного кримінально-процесуального права, оскільки,

по суті, об'єднує оперативно-розшукову діяльність і кримінальний процес в одне провадження, що протягом багатьох років було предметом критики процесуалістів [1, 58].

Проблемою, яку необхідно вирішити найближчим часом, є правовий статус оперативно-розшукової діяльності, яка після прийняття КПК 2012 р. фактично знаходиться поза правовим полем. Водночас у деяких розвинених країнах (Велика Британія, Ізраїль, Нідерланди, Німеччина, США, Франція) така діяльність відома під назвою “поліцейська розвідка” [2]. Метою такої діяльності є негласне отримання інформації, необхідної для боротьби з організованою злочинністю, тероризмом, наркобізнесом. Хоча частково така інформація надходить з відкритих джерел, найбільш цінними є приховане спостереження, зняття інформації з каналів зв'язку, агентурне проникнення та інші методи, що належать до негласних слідчих (розшукових) дій.

Значна кількість проблемних питань, що виникли після запровадження вказаного правового інституту, наразі досліджується провідними вітчизняними правознавцями. Зокрема, різноманітні правові аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій висвітлювалися у працях А. І. Алексєєва,

О. А. Білічак, В. В. Вапнярчука, А. Ф. Возного, В. О. Глушкова, С. О. Гриненка, В. М. Гринчака, Д. В. Гребельського, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, А. М. Кислого, І. О. Клімова, І. І. Котюка, В. А. Лукашова, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Малярєнка, І. І. Мусієнка, Ф. М. Нагорського, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, О. В. Селіної, Д. Б. Сергєєвої, В. І. Сліпченка, Є. Д. Скуліша, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, М. О. Шиліна, М. Є. Шумила, О. М. Юрченка та ін. [3–12].

Водночас практика застосування КПК України 2012 р. виявляє нові проблеми у сфері нормативного регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності, механізми вирішення яких були створені в розвинених країнах.

Вивчимо іноземний досвід нормативного регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності та можливості його застосування в сучасних умовах в Україні.

Аналіз нормативних актів зарубіжних країн свідчить, що окремими об'єктами регулювання найчастіше є такі види негласної слідчої та розшукової діяльності правоохоронних органів:

- приховане спостереження за об'єктом (особою, транспортним засобом або місцем);
- негласні операції, пов'язані з проникненням у публічно недоступні місця (негласний огляд або обшук, отримання зразків, зняття інформації з електронних носіїв тощо);
- негласні операції, пов'язані з комунікаціями (контроль за листуванням, зняття інформації з каналів зв'язку, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу тощо);
- негласні операції, пов'язані з використанням агентури (отримання конфіденційної інформації, контроль за вчиненням злочину, вилучення зразків тощо).

Предметом регулювання здебільшого є підстави проведення певної негласної дії, порядок її проведення, порядок процесуального закріплення отриманої інформації. Можна помітити, що у розвинених країнах особливу увагу законодавець приділяє питанням захисту приватності громадян під час прове-

дення негласних розшукових заходів та забезпечення конфіденційності й безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва.

Спостереження без проникнення у житло є широко використовуваною слідчою (розшуковою) дією, що застосовується правоохоронними органами зарубіжних країн. Її специфіка полягає в тому, що спостереження є прихованим від об'єкта і сторонніх осіб, але не пов'язане з проникненням у місця обмеженого доступу, тобто проводиться тільки там, де співробітники правоохоронного органу можуть перебувати на законних підставах без отримання спеціального дозволу. Враховуючи, що обмеження прав особи тут є мінімальним, часто таке спостереження не потребує особливих дозволів навіть при використанні апаратури фото- та відеофіксації, й рішення про проведення приймається керівником підрозділу або навіть рядовими співробітниками правоохоронних органів (США).

Натомість будь-які негласні операції, пов'язані з проникненням на приватну територію (до якої зазвичай належить не тільки житло, а й офіси, виробничі приміщення, приватні земельні ділянки), у більшості країн розглядаються як істотне втручання у приватне життя і регламентуються більш суворо. Навіть незначні відхилення від процесуального порядку їх проведення не тільки компрометують будь-які отримані за їхньою допомогою докази, а й тягнуть кримінальну відповідальність посадових осіб, винних у порушенні (Велика Британія, ФРН, США).

Негласний контроль за комунікаціями завжди розглядався як ефективний механізм попередження і розкриття злочинів. Історично першою формою такого контролю була перлюстрація поштово-телеграфної кореспонденції. З розвитком електронних засобів зв'язку виникли нові форми контролю, а відповідно, і нові принципи його правової регламентації.

По-перше, розвиток комунікаційних технологій, таких як обмін електронними повідомленнями (e-mail), миттєвими повідомленнями (ICQ, Jabber), інтернет-телефонія (Skype, Viber, WhatsApp), а також виник-

нення соціальних мереж (Facebook, Twitter), фото- та відеохостингів (Instagram, Flickr, YouTube) технічно спростив контроль за їхніми абонентами і створив певну колізію між вимогою приватності й самою організацією комунікацій у сучасному світі. Зокрема, перехід до цифрових стандартів інформаційного обміну створив технічну можливість для інтернет-провайдерів та зацікавлених структур перехоплювати, обробляти, зберігати необмежений час і використовувати практично весь комунікаційний трафік, що у період використання аналогових систем зв'язку було принципово неможливо.

По-друге, послуги у сфері інтернет-комунікацій надають переважно недержавні суб'єкти — провайдери, хостери, ІТ-компанії тощо. Сама діяльність з надання послуг такими суб'єктами пов'язана зі створенням баз даних і накопиченням інформації щодо користувачів. Як наслідок, величезні масиви інформації накопичуються приватними суб'єктами поза всяким контролем з боку держави для власних потреб, і предметом правової регламентації тут має бути доступ до них правоохоронних органів, а не тільки самостійне проведення операцій зі збирання даних.

По-третє, розвиток ринку мобільних пристроїв створив технічну можливість фактично цілодобового контролю за особою, включаючи відстеження пересування, спілкування і навіть аудіо- та відеоконтроль. Як стало відомо після публікації у 2013 р. таємних матеріалів колишнім співробітником АНБ США Е. Сноуденом, вказана спецслужба регулярно отримувала інформацію про користувачів не тільки від державних структур, а й від потужних приватних комунікаційних компаній та інтернет-провайдерів, таких як Verizon, Telstra, Google і Facebook (див., напр., [13]). Зокрема, були оприлюднені рішення Суду з питань зовнішньої розвідки, які зобов'язували телекомунікаційну компанію Verizon надавати АНБ метадані своїх абонентів, інструкції дев'яти найбільших інтернет-компаній, що роз'яснювали їхнім працівникам порядок співробітництва з розвідслужбами США в рамках розвідпрограми PRISM тощо.

Одним із важливих напрямів негласної розшукової діяльності в зарубіжних країнах є використання агентури та інших форм конфіденційного співробітництва при попередженні чи розкритті злочинів. Агентурні операції також відомі як “операції під прикриттям”. Підходи до нормативного регулювання роботи негласного апарату в різних країнах є достатньо різноманітними. У деяких країнах вказані питання регулюються на законодавчому рівні або на рівні нормативних актів уряду, відомчих інструкцій, циркулярів та положень (ФРН, Австрія, Бельгія). Водночас у певних європейських країнах взагалі немає відповідного нормативного регулювання (Андорра, Ліхтенштейн, Фінляндія тощо) [14]. Також законодавство більшості країн розрізняє агентів — як правило, офіцерів правоохоронного органу й інформаторів, які залучаються до співробітництва, але жодних офіційних повноважень не мають. Під агентурними операціями, що обмежують права громадян, розуміють саме діяльність штатних співробітників поліції, які діють під прикриттям. До інформаторів термін “агент” не вживають, і робота з ними зазвичай регламентується на відомчому рівні, крім питань їхнього захисту, коли вони виступають як свідки в суді.

Незважаючи на те що останнім часом все активніше розвивається міждержавне співробітництво у кримінально-правовій сфері, насамперед під егідою Інтерполу, питання оперативно-розшукової діяльності залишаються колізійними. Водночас, за оцінками фахівців, співробітництво між оперативно-розшуковими підрозділами європейських країн, Сполучених Штатів, Канади та інших розвинених країн є достатньо ефективним. Це пояснюється, зокрема, інституціональною стабільністю, усталеністю національного законодавства, високим матеріально-технічним рівнем оперативних підрозділів та виваженою політикою керівництва зазначених держав. Достатня матеріально-технічна база, високий рівень мотивації, захищеність осіб, які погодились на конфіденційне співробітництво, високий рівень правосвідомості у суспільстві є тими чинниками, що зумовлюють ефективну ро-

боту агентурного апарату розвинених країн [15, 9].

Водночас підходи до організації негласної розшукової діяльності, процесуального закріплення отриманих відомостей, захисту осіб, залучених до конфіденційного співробітництва, є різними у різних країнах. Можна виокремити три групи країн і, відповідно, три типи регулювання вказаної сфери. Перша група — розвинені країни з усталеними демократичними інститутами. Така група може бути, своєю чергою, поділена на країни англосаксонського і континентального права, системи регулювання яких дещо відрізняються. До другої групи належать країни, в яких відсутні усталені демократичні традиції, недостатньо розвинені інститути громадянського суспільства, права і свободи людини є обмеженими, а політичний режим має авторитарний характер. Нарешті третю групу складають країни, що перебувають у процесі трансформації своєї правової системи.

Порядок негласного розслідування і використання конфіденційного співробітництва у пострадянських державах є достатньо різноманітним і залежить від напряму реформування правоохоронної та судової системи, яку обрала та чи інша країна. Природно, ці країни мають і багато спільних рис у вказаній сфері. Передусім слід відзначити, що реформування відбулося практично в усіх пострадянських країнах. Водночас країни, що тяжіють до авторитаризму (Росія, Білорусь), обрали “італійську” модель реформування, яка найменшою мірою регламентує негласні слідчі (розшукові) дії на законодавчому рівні. Така модель фактично дає змогу зберегти систему відомчого регулювання радянського типу в незмінному вигляді. Натомість країни Балтії, Молдова, Грузія, Казахстан при реформуванні більшою мірою використовували моделі ФРН, Франції, Австрії. Зазначені країни запровадили посаду слідчого судді й судовий контроль над проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

Певну специфіку, пов’язану з культурно-історичними особливостями, має негласна розшукова діяльність у країнах “третього світу”. Розглянемо деякі з них. Слід відзначити,

що у країнах, де відсутні усталені демократичні традиції, відповідні інститути кримінально-процесуального права розроблені меншою мірою, а регулювання відповідної сфери здійснюється закритими відомчими актами. На рівні публічного законодавства, зазвичай, просто встановлюється право державних органів проводити відповідну діяльність. Тобто в законі закріплена можливість обмеження прав громадян без чіткої регламентації порядку і підстав таких обмежень. Так, у ст. 8 Закону КНР “Про органи державної безпеки” 1993 р. передбачено право органів державної безпеки під час виконання покладених на них обов’язків відвідувати приміщення, ділянки місцевості і споруди, що їх цікавлять [16, 137–146].

У мусульманських країнах, які визнають релігійні тексти джерелом права, останні іноді “компенсують” нерозвиненість інститутів громадянського суспільства. Так, мусульманськими релігійними нормами забороняється спостереження за будинком без дозволу його власника, тому в багатьох арабських країнах спостереження, навіть без проникнення до приміщення, без дозволу суду суворо заборонено [17, 102].

Незважаючи на те що правоохоронні органи зазначених країн наділені широкими повноваженнями щодо проведення таємної розшукової діяльності, а контроль громадянського суспільства у вказаній сфері є мінімальним, фахівці не вважають їхні правоохоронні системи достатньо ефективними (див., напр., порівняльні оцінки результативності й ефективності поліції в різних країнах світу [18]). З цього випливає, що рівень правосвідомості та бажання громадськості сприяти правоохоронним органам в їхній боротьбі зі злочинністю є визначальним чинником її ефективності. Своєю чергою широка підтримка суспільством правоохоронної діяльності можлива лише у випадку, коли діяльність правоохоронних органів сприймається як така, що захищає суспільні інтереси, а не суперечить їм [19].

За оцінками науковців, імплементація міжнародно-правових норм є одним із головних чинників сучасної еволюції національ-

них систем організації правоохоронної діяльності [20, 112]. Вплив міжнародного права на національні системи нормативного регулювання розшукової діяльності відбувається або шляхом трансформації національного законодавства у відповідності до вимог міжнародного права, або прямим застосуванням міжнародних правових норм [17, 99]. Прикладом першого підходу є численні зміни вітчизняного конституційного, кримінального і кримінально-процесуального законодавства, спрямовані на дотримання таких принципів, як додержання при розслідуванні кримінальних правопорушень невід'ємних прав і свобод людини, забезпечення судового контролю тощо.

До головних міжнародно-правових джерел, які впливають на системи нормативного регулювання розшукової діяльності окремих країн, належать конвенції та інші документи ООН, європейські конвенції, резолюції та інші документи, у тому числі рекомендаційні, прийняті під егідою Ради Європи, рішення Європейського суду з прав людини, документи технічного характеру, прийняті під егідою Інтерполу, двосторонні міждержавні угоди. Зазначені міжнародні документи містять як матеріальні, так і процесуальні правові норми щодо провадження таких негласних розшукових дій, як контрольована поставка, таємне спостереження, агентурні операції, а також регламентують режим конфіденційного обміну інформацією між правоохоронними органами окремих держав з метою попередження злочинів.

Головними документами, що прийняті під егідою ООН і так чи інакше стосуються негласної слідчої та розшукової діяльності, є такі:

– Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, яка визначає контрольовану поставку як “метод, при якому допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох країн незаконних або таких, що викликають підозру, партій наркотичних засобів, психотропних речовин, з відома і під наглядом їх компетентних органів з метою виявлення осіб, які

беруть участь у здійсненні правопорушень” [21];

– Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, яка визначає можливість доступу працівників правоохоронних органів до фінансової інформації та вжиття реально здійснених заходів по виявленню або відстеженню фізичного переміщення готівкових коштів та оборотних документів на пред'явника через кордон за умови суворого дотримання гарантій належного використання інформації і без обмеження в якій би то не було формі свободи переміщення капіталу [22];

– Конвенція ООН проти корупції, що також визначає контрольовану поставку як “метод, який уможливорює вивезення з території, провезення територією або ввезення на територію однієї або кількох держав незаконних або таких, що викликають підозру, партій вантажу з відома й під наглядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину та виявлення осіб, що беруть участь у вчиненні цього злочину” [23];

– Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка, крім визначення контрольованої поставки, містить ст. 20, що регулює порядок проведення спеціальних методів розслідування. Зокрема, відповідно до вказаної статті, “кожна держава-учасниця, у межах своїх можливостей і на умовах, встановлених її внутрішнім законодавством, вживає необхідних заходів для того, щоб дозволити належне використання контрольованих поставок, а в тих випадках, коли вона вважає це доречним, використання інших спеціальних методів розслідування, таких як електронне спостереження або інші форми спостереження, а також агентурні операції, її компетентними органами на її території з метою проведення ефективної боротьби проти організованої злочинності. Рішення про використання контрольованих поставок на міжнародному рівні можуть, за згодою заінтересованих держав, включати такі методи, як перехоплення вантажів і залишення їх неторканими або їхнє вилучення, або заміна повністю або частково” [24].

Значний вплив на формування системи нормативного регулювання негласної розшукової та слідчої діяльності справила Конвенція про захист прав людини і основних свобод та прийняті на її підставі рішення Європейського суду з прав людини. Зокрема, система судового контролю, повідомлення про втручання у приватне спілкування та інші норми були запроваджені саме у зв'язку з прийняттям вказаної Конвенції.

Резолюція Ради Європи “Про законне перехоплення телекомунікацій” (96/С 329/01) від 17 січня 1995 р., підтверджуючи необхідність дотримання при здійсненні заходів перехоплення права осіб на недоторканість їхнього приватного життя, яке закріплене в національному законодавстві, що застосовується на відповідних територіях, встановила випадки можливого перехоплення правоохоронними органами розмов і повідомлень, які передаються між національними операторами різних країн [25].

Резолюція Ради Європи “Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг” (ENFORPOL) від 20 червня 2001 р. закликає держав-членів забезпечити належне врахування оперативних запитів правоохоронних органів під час розвитку та запровадження у співробітництві з постачальниками послуг зв'язку будь-яких заходів, що можуть впливати на здійснення законних форм перехоплення телекомунікацій [26].

Розвиток міжнародного співробітництва, двосторонніх міждержавних зв'язків, інтернаціоналізація злочинної діяльності дають можливість зробити висновок, що тенденція до уніфікації нормативного регулювання негласної слідчої (розшукової) діяльності шляхом запровадження відповідних правових норм на міжнародному рівні найближчими роками посилюватиметься.

Отже, негласна слідча (розшукова) діяльність є одним зі специфічних видів державної діяльності, монополія на яку, подібно до застосування силових методів, є важливою складовою державного суверенітету. Кожна країна шукає власні механізми забезпечення балансу між ефективною системою протидії

злочинним посяганням та дотриманням прав і свобод людини, захисту особистого життя і спілкування. Можна помітити, що рівень повноважень поліцейських органів та обмежень прав особи пропорційний рівню загроз, які постають перед тим або іншим суспільством на певному етапі його розвитку.

У сучасному світі можна виокремити три групи країн, які істотно відрізняються за принципами організації вказаної сфери. Розвинені демократичні країни навіть у часи підвищення терористичних та інших загроз намагаються зберегти широке коло громадянських прав і свобод, забезпечивши ефективність правоохоронної діяльності за рахунок високого рівня професіоналізму поліцейських органів, їхнього достатнього матеріально-технічного забезпечення і високого рівня правосвідомості суспільства. Головними рисами таких систем є чітке нормативне закріплення (процесуалізація) порядку проведення негласних слідчих та розшукових дій, наявність судового контролю за їх провадженням, можливість широкого громадського обговорення проблем застосування негласних методів у роботі правоохоронних органів. Натомість країни з авторитарним політичним режимом, до яких належать багато країн “третього світу”, уникають детальної правової регламентації негласної розшукової діяльності і обмежуються відомчим контролем за її провадженням. Порядок проведення негласних розшукових дій визначається державними службовцями в закритому режимі поза судовим контролем. Вказана сфера “сакралізується” державою, будь-яке публічне обговорення її проблем вважається небажаним.

У країнах, що перебувають у процесі становлення своєї правової системи, до яких належить і Україна, наявні риси обох зазначених підходів. Водночас будь-який перехідний період не може тривати довго в історичній перспективі, і вказані країни обирають або шлях розвитку демократичних правових інститутів, або повернення до авторитарної моделі, де застосування негласних заходів обумовлюється винятково державними інтересами. Таке повернення може бути формально за-

кріплене в законах (Білорусь) або досягається фактично через підконтрольність судових органів політичному керівництву держави (РФ). Таким чином, регулювання цієї сфери є свого роду індикатором напрямку політичного розвитку певного суспільства.

На сучасному етапі розвитку своєї правової системи Україна може широко використати досвід розвинених країн в організації нормативного регулювання. Основними напрямками такого використання можуть стати система процесуального закріплення отриманої внаслідок негласних розшукових дій інформації, програми захисту і забезпечення конфіденційності для осіб, що беруть участь або сприяють негласній слідчій (розшуковій) діяльності, правове регулювання взаємодії правоохоронних органів та недержавних структур, що надають комунікаційні послуги, система суспільного контролю за негласною розшуковою діяльністю, зокрема, через створення компетентних парламентських інститутів контролю.

Підвищення рівня терористичної загрози, зростання масштабів організованої злочинності спонукають розвинені країни шукати нові підходи до регламентації негласної слідчої та розшукової діяльності, в результаті чого останніми роками були створені нові ефективні правові механізми. Прикладом може стати програма із захисту свідків (WITSEC) і так званий “Закон RICO” у США, який дав можливість шляхом застосування судового компромісу надавати процесуальний статус свідків учасникам організованих злочинних угруповань, які були залучені правоохоронними органами до негласного співробітництва.

Важливо відзначити, що правові механізми, які регламентують негласну розшукову діяльність, можуть бути достатньо різноманітними. Зазвичай вони спираються на відповідні національні правові інститути, враховують правові та культурні традиції певного суспільства. Незмінною рисою системи регламентації негласної слідчої та розшукової діяльності в розвинених країнах є судовий контроль за її провадженням. Зауважимо, що певні обмеження прав і свобод, які застосо-

вуються в розвинених країнах у періоди підвищення терористичних або інших загроз, мають тимчасовий характер. Після ліквідації небезпечних факторів вказані обмеження скасовуються. Як правило, будь-які зміни у цій сфері є предметом широких громадських дискусій.

Важливим напрямом запозичення зарубіжного досвіду у сфері, що розглядається, може стати система процесуального закріплення доказів, отриманих за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій. Істотною проблемою, з якою стикаються вітчизняні правоохоронні органи, є неможливість надати належну процесуальну форму отриманим від агентури матеріалам до завершення досудового розслідування, зокрема, під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу. Не секрет, що іноді суд у позапроцесуальний спосіб ставиться до відома про наявність таких матеріалів. Іноді відповідне питання порушується судом безпосередньо під час судового засідання, і сторона обвинувачення “запевняє” суд, що відповідні оперативні матеріали були отримані. Однак така ситуація виходить за рамки правового поля і не може тривати довго в умовах побудови правової держави. Необхідно вже зараз розробити прийнятну процесуальну форму закріплення агентурних матеріалів, яка б дала можливість приймати обґрунтовані рішення, зокрема, щодо обрання запобіжного заходу, і одночасно забезпечила б достатній рівень конфіденційності особам, які цю інформацію надали.

Література

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [монографія] / М. А. Погорецький. — Х.: Арсіс ЛТД, 2007. — 576 с.
2. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности / А. В. Губанов. — М.: МАЭП, 1999. — 288 с.
3. Грибов М. Л. Международный опыт разведывательной работы полиции в контексте реформирования органов охраны правопорядка в Украине [Електрон-

ний ресурс] / М. Л. Грибов // *Universum: Экономика и юриспруденция: электронный науч. журн.* — 2014. — № 2 (3). — Режим доступа: <http://www.7universum.com/ru/economy/archive/item/928>

4. Гусев Р. Г. Зарубежный опыт разработки критериев и механизмов оценки деятельности правоохранительных органов [Электронный ресурс] / Р. Г. Гусев // *Новый юрид. журн.* — 2012. — № 3. — Режим доступа: <http://www.center-bereg.ru/m853.html>

5. Идилов Е. И. Становление института следственного судьи: некоторые особенности казахстанского уголовного процесса / Е. И. Идилов // *Актуальные пробл. рос. права.* — 2014. — № 4 (41). — С. 672–678.

6. Молдован А. В. Докази у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини / А. В. Молдован // *Адвокат.* — 2009. — № 3(102). — С. 30–33.

7. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США / А. В. Молдован. — К., 2005. — 352 с.

8. Огляд практики використання інформаторів у державах Європи / ЦБ Інтерполу в Україні за матеріалами Генсекретаріату Інтерполу. — К.: МВС України, 1998. — 14 с.

9. Савченко А. В. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США: навч. посіб. / [А. В. Савченко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук, В. М. Співак]; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К.: КНТ, 2005. — 88 с.

10. Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності / І. Сервецький // *Вісн. Акад. упр. МВС.* — 2009. — № 1. — С. 82–97.

11. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінально-процесуальному доказуванні: [монографія] / [Д. Б. Сергєєва]; за ред. М. П. Погорецького. — К., 2014. — 493 с.

12. Тагієв С. Р. Зарубіжний досвід проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. Р. Тагієв // *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту.* — 2015. — № 13. — Т. 2. — С. 98–100. — Серія: “Юриспруденція”.

13. Edward Snowden and the NSA files — timeline // *The Guardian.* — 2013. — June, 23. — Retrieved July 2013. (Continued in: How Microsoft handed the NSA access to encrypted messages // *The Guardian.* — 2013. — July, 12. — Retrieved 13 Jul 2013. Graduating in the next issue: *The Guardian.* — 2013. — July, 10. — Retrieved 12 Jul 2013).

14. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова компаративістика: [монографія] / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай та ін. — Х.: Золота миля, 2013. — 352 с.

15. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнарод-

них стандартів: [монографія] / [Т. В. Садова]; за ред. С. М. Смокова. — Івано-Франківськ: Надвірнянська друк., 2011. — 177 с.

16. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* — 2012. — № 2. — С. 56–63. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_9

17. Багрій М. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: [монографія] / М. В. Багрій, В. В. Луцик. — Тернопіль, 2014. — 308 с.

18. Рассаживайтесь! “Лента.ру” об исследовании правоохранительной системы России [Электронный ресурс] // *Лента.Ру.* — Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2012/11/06/pravo/> — Опубликовано 06.11.2012

19. Жалдак С. І. Стандарти нормативно-правової регламентації негласних актів розслідування в європейському кримінальному процесуальному законодавстві / С. І. Жалдак // *Вісн. Акад. адвокатури України.* — 2014. — № 3(31). — Т. 11. — С. 107–115.

20. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. — М.: Спарк, 2001. — 767 с.

21. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_096/print1452601393560592

22. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_518/print1452601394041997

23. Конвенція ООН проти корупції [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1452601393560592

24. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print1452705128332440

25. “Про законне перехоплення телекомунікацій” (96/С 329/01): Резолюція Ради Європи від 17 січня 1995 року [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_235/print1452601551083355

26. “Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг” (ENFOPOL): Резолюція Ради Європи від 20 червня 2001 року [Електронний ресурс] / ВРУ. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_234/print1452601551083355

Важливим напрямом запозичення зарубіжного досвіду у сфері, що розглядається, може стати система процесуального закріплення доказів, отриманих за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій. Істотною проблемою, з якою стикаються вітчизняні правоохоронні органи, є неможливість надати належну процесуальну форму отриманим від агентури матеріалам до завершення досудового розслідування, зокрема, під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу.

An important direction of borrowing foreign experience in the field in question may be the system procedural securing evidence obtained by covert investigative (detective) action. The essential problem faced by domestic law enforcement agencies are failing to make adequate procedural form materials received from agents to complete the preliminary investigation, particularly when considering custody.

Важным направлением заимствования иностранного опыта в сфере рассматриваемого может стать система процессуального закрепления доказательств, полученных с помощью негласных следственных (розыскных) действий. Существенной проблемой, с которой сталкиваются отечественные правоохранительные органы, является невозможность предоставить надлежащую процессуальную форму полученным от агентуры материалам к завершению досудебного расследования, в частности, при рассмотрении вопроса об избрании меры пресечения.

Надійшла 14 березня 2016 р.

“СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ” ТА “СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ” ЯК ПОНЯТТЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 74–80

Обґрунтовується зміст понять “суспільні відносини” та “соціальні відносини” як політико-правових сутностей, що мають різну парадигмальну визначеність і, відповідно, є нетотожними об’єктами правового регулювання.

Термін “суспільні відносини” (від лат. *socialis* — соціальний) в науковій літературі, зокрема філософській, визначається як “різноманітні зв’язки, які виникають між суб’єктами соціальної взаємодії й характеризують суспільство або спільноту, до яких входять дані суб’єкти як цілісність” [1, 37].

Слід вважати, що зазначене поняття, яке розроблялося переважно представниками марксистської інтелектуальної традиції, пов’язане з проблематикою соціального опредметнення-розпредметнення, соціального відчуження, соціального фетишизму, соціального виробництва, базису і надбудови, соціальних класів і соціальних антагонізмів [1, 37–38].

Суспільні відносини багатоманітні і можуть класифікуватись за їхніми об’єктами, суб’єктами та характером відносин між ними. Так, суб’єктною основою ідентифікації суспільних відносин є соціальні спільноти людей, а об’єктною — власність на засоби виробництва.

Відомо, що виникнення і розвиток людського суспільства вважають соціальною формою руху матерії на відміну від механічної, фізичної, хімічної та біологічної, тому під соціальними відносинами і процесами розуміють, насамперед, усі відносини і процеси, суспільне життя загалом. У цьому сенсі класики марксистської інтелектуальної традиції суспільні явища визначали як соціальні, на-

голошуючи на їх відмінності від природних явищ. З іншого боку, вони чітко й однозначно наголошували на “особості” суспільних відносин, які складаються між людьми різних формацій.

Основоположники марксистської інтелектуальної традиції, визначаючи сутність суспільних відносин, класифікували їх на матеріальні та ідеологічні. Заслуга К. Маркса полягала в тому, що з матеріальних відносин він виокремив економічні, довівши, що саме економічні умови у кінцевому підсумку обумовлюють історичний розвиток суспільства, визначають ідеологічне життя, у тому числі й політичне. Відповідно, джерело матеріальних благ вбачалося не в політичній надбудові, а в економічних умовах суспільства, способі виробництва. Саме на пріоритетності економічної сфери як визначальної щодо характеристики суспільних відносин, визначення їхньої сутності наголошує К. Маркс у своїй праці “До критики політичної економії. Передмова”: “У суспільному виробництві свого життя люди вступають у визначені, необхідні, від їхньої волі незалежні відносини..., які відповідають певному ступеню розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, над яким піднімається юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва

матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість [2]. Отже, спосіб виробництва, сутність якого полягає у способі з'єднання виробників із засобами виробництва, визначає політичну і духовну сфери суспільства, суспільне життя і, відповідно, відносини, які складаються між людьми у процесі їхньої повсякденної життєдіяльності. Зазначені відносини ідентифікуються, як відомо, поширеним у науці терміном “суспільні відносини”.

Розвиваючи обґрунтовану К. Марксом традицію, Ф. Енгельс визначав громадянське суспільство як “царство економічних відносин”, оскільки політику та її історію треба пояснювати економічними відносинами та їхнім розвитком.

Відтак, з огляду на викладене, є підстави стверджувати, що суспільне розумілося як матеріальне, економічне життя та його структура, яка виявляється в економічних відносинах між людьми і, насамперед, між класами, а також установами та організаціями відповідно до інтересів класів та інших соціальних груп. Економічна структура суспільства розглядалась як реальний, визначальний зміст суспільних відносин, а політичні та ідеологічні відносини — ідеальною формою відображення економічної структури. При цьому сенс політики зводився, за термінологією Володимира Леніна, до “концентрованого вияву економіки”, що чинить зворотний вплив на економіку.

Передбачалося, що відповідно до типу суспільних відносин формується людина, соціальні спільноти, які, реалізуючи власні інтереси та задовольняючи потреби, створюють організації та інститути як засоби закріплення та розвитку чинних суспільних відносин. Характером суспільних відносин, передусім економічних, обумовлюється міра можливого впливу соціальних спільнот та їхніх організацій на розвиток суспільства.

При цьому суспільні відносини поділялись, як відомо, на дві групи: матеріальні та ідеологічні. Економічні відносини як різноманітні за своїм характером зв'язки між

людьми у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання складалися “незалежно” від волі та свідомості людини, становили визначальну основу суспільних відносин.

До різновидів суспільних відносин, які зумовлювалися матеріальними умовами, належали класові й національні відносини, а також побутові, сімейні тощо, що мали свій, відносно самостійний об'єкт, на вивчення якого вони спрямовані: міжкласові — з приводу тієї чи іншої форми власності; міжнаціональні — з приводу спільності економічного життя, території, мови, культури; побутові — з приводу зв'язків у невиробничій сфері, сімейних, шлюбних стосунках, родинних зв'язках тощо. При цьому вищим рівнем розвитку суспільних відносин вважались політичні відносини.

Політика, як уже наголошувалося, розглядалась як концентроване виявлення економіки, її узагальнення та завершення. Політичні відносини виникають, існують і розвиваються як питання завоювання, утримання та використання державної влади в інтересах реалізації економічних і соціальних інтересів панівного класу. При цьому однією з найважливіших ознак політичних відносин вважався свідомо організований характер, можливий лише за умов наявності політичних організацій панівного класу, взаємодії певних політичних ідей та організацій, що виявляють інтереси цього класу. Провідна роль відводилася соціалістичній ідеології, оволодіння якою формувало єдино правильний світогляд. Ідеологічна складова суспільних відносин передбачала внесення у масову свідомість соціалістичної ідеології та забезпечення відповідного (класового) виховання, що справедливо розглядається як розпалювання ворожнечі та класової ненависті.

Зазначені творцями марксистської парадигми “основоположні” тези досі знаходять певною мірою відображення у визначенні сутності суспільних відносин. Зокрема, останні визначаються як різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами та об'єктами суспільного управління та характеризують суспільство або спільноту як цілісність. Такі відносини, носіями яких є люди або соціальні

групи, суспільство в цілому в загальному вигляді можуть мати політичний, економічний, соціальний, гуманітарний або інтегрований характер [3].

Скакун О. Ф. правове регулювання суспільних відносин визначає як здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою усієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорону, захист і розвиток [4, 254].

На пріоритетності загальносуспільних інтересів наголошують М. С. Кельман та О. Г. Мурашин [5, 202].

“Суспільні відносини” як науковий термін є суто формаційним поняттям, походження якого пов’язується з марксистською інтелектуальною традицією, народження якої датується серединою XIX ст. Його сутність полягає в тому, що відправні засади суспільних відносин складають економічні відносини як пріоритетні (базисні), що зумовлює характер політичних та ідеологічних відносин як надбудовних, другорядних.

Сутність суспільних відносин можна зрозуміти лише розглядаючи виробничі відносини як відправні, основоположні, визначальні, над якими підноситься надбудова — політичні, правові, моральні, філософські та інші погляди, а також політичні та інші установи й організації.

Особливістю суспільних відносин є те, що їхніми суб’єктами є не всі спільноти людей, а лише ті, які виникли об’єктивно у процесі історичного розвитку: 1) соціально-класові спільноти (класи, внутрішньокласові та міжкласові соціальні верстви і групи); 2) етнонаціональні утворення (племена, народності, нації); 3) соціально-демографічні групи (сім’я, чоловіки, жінки, молодь, особи пенсійного віку та ін.); 4) соціально-професійні групи (робітники, селяни, підприємці, спеціалісти, службовці та ін.); 5) соціально-територіальні спільноти (населення окремих адміністративно-територіальних одиниць, регіонів, жителі окремих міст і сіл, міське й сільське населення). Очевидно, що належного місця людині, її правам і свободам, ціннісним і соціальним пріоритетам у зазначеній системі координат не передбачено.

Так само суспільні відносини не передбачають розгляду особистості як повноправного суб’єкта соціальної взаємодії: людина як біосоціальна істота з її інтересами, потребами, свободами і цінностями випадала з контексту їх визначення, розуміння та інтерпретації, оскільки пріоритет надавався загальносуспільним інтересам, загальносуспільній власності, громадським організаціям та єдиній політичній партії (звісно, комуністичній) як вищій формі організації правлячого класу. Особистість як суб’єкт суспільних відносин розглядалась лише як представник і носій інтересів соціальної групи (класів, нації, колективу та ін.).

Визначення сутності суспільних відносин, які наводяться у вітчизняній науковій та навчальній літературі, є продовженням марксистської інтелектуальної традиції, що є справою цілком слушною, за умови, що монографія чи підручник, навчальний посібник підготовлені відповідно до канонів зазначеної традиції. Однак у таких випадках має бути чітке розрізнення, зважаючи на мультипарадигмальність наукового знання, інтелектуальних традицій в їх формаційному та цивілізаційному вимірах, розуміння їх принципової незвідності однієї до іншої.

Орієнтація права на регулювання суспільних відносин істотно збіднює регулятивний потенціал права, оскільки реалізується пріоритет загального (класового) інтересу над індивідуальним, загального блага — над особистісним, соціально-суспільного — над громадянським. Громадянські чесноти розглядаються як другорядні, а часто взагалі приносяться в жертву загальносуспільним інтересам як нібито безумовно пріоритетним і визначальним. Не випадково вітчизняні науковці, розглядаючи сутність суспільних відносин, слушно наголошують на важливості їх кореляції альтернативними марксизму соціальними теоріями, зокрема, соціальними нормами (Е. Дюркгейм), соціальними системами (Т. Парсонс), соціальною дією (М. Вебер), соціальною взаємодією та соціальною роллю (Дж. Г. Мід), соціальним обміном (Дж. К. Хоманс) тощо [1, 38].

Становлення і розвиток нелінійних інтелектуальних традицій пов'язується, як відомо, з людиноцентризмом, повагою до гідності людини, забезпеченням її прав і свобод як відправних і визначальних у процесі функціонування суспільства. Структурний функціоналізм як наукова парадигма виник як уособлення природного права людини на гідне життя. Показово, що варіанти теорії природного права в різні періоди історії набували характерного змісту та ідеологічної спрямованості. Окремі положення природно-правової теорії датуються V–IV ст. до н. е.: філософи Давньої Греції в діалоговій формі розвивали ідеї щодо характеру, сутності, укоріненості права в об'єктивній та суб'єктивній природі речей, у вічному порядку світобудови з його підпорядкованістю плину часу та незмінності природи людини. Актуальним досі є питання про право як результат “добровільної угоди” громадян Афін.

Юристи Стародавнього Риму вважали, що позитивне право постає єдністю трьох складових: а) *jus civile* (врегулювання відносин винятково між римськими громадянами); б) *jus gentium* (унормування майнових відносин); в) *jus naturale* (природне право). Зазначені частини права, набуваючи ознак єдності, поставали єдиною неподільною сутністю при безумовному пріоритеті природного права як права вічного, народженого природою.

Софісти, як відомо, вбачали у “праві, або правді” результат угоди людей, штучний винахід людського розуму.

Сократ, Платон і Аристотель заперечували розуміння права софістами як “штучного винаходу людей”: писані закони не виключають вічних, неписаних правових істин, так само як і законів, “вкладених у серця людей самим божественним розумом”. Вічний, непогнаний божественний порядок визначає не тільки сутність людських взаємин, а й світобудову. Приміром, Аристотель вбачав у праві дві основні частини: природну й умовну. Природна складова права полягає в її однаково-му значенні за будь-яких соціальних станів, будучи незалежною від міри її визнання чи невизнання. Тоді як умовне право, першопочатково сформоване людиною як “байдуже”, у разі визначення його соціального пріоритету зазначену байдужість долає.

Природно-правова традиція зазнала суттєвої еволюції за доби Середньовіччя, Просвітництва та Нового часу, розвинувши постулати вічності та незмінності природи людини, божественного та природного походження права, що знайшло відображення в інтелектуальній діяльності великих мислителів минувшини: Г. Гроція і Б. Спінози (Голландія), Т. Гоббса і Дж. Локка (Англія), Ж.-Ж. Руссо та П. Гольбаха (Франція).

Останнім часом природно-правова традиція розвивається як відправна, визначальна інтелектуальна теоретико-методологічна платформа гуманізації права, його наближення до цивілізованих стандартів свободи, соціальної справедливості, гарантування прав і свобод людини та громадянина тощо. В Україні зазначена спрямованість права реалізується, зокрема, як процес наближення (адаптації, апроксимації та гармонізації) до правових стандартів держав — членів Європейського Союзу.

З наведеного випливає пріоритетність природного права, яке, будучи спорідненим з нормою права, правовим законом, верховенством права, утверджує справедливість твердження “Людина є мірою усіх речей” (Геракліт), істинність якого не спромоглася перебороти жива хода Історії з її злетами і падіннями, досягненнями і втратами, викликами і небезпеками.

Відповідно, завдання правової науки полягають також у впорядкуванні людських відносин як соціальних, тобто як пріоритетних у частині реалізації сутності людини відповідно до накопиченого потенціалу знання, досвіду, культури, умінь і навичок тощо. Одним із таких напрямів можна вважати підпорядкування права завданням забезпечення реалізації життєво важливих функцій суспільства: ціледосягання, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги, реалізації стратегії сталого розвитку, утвердження в Україні цивілізованих стандартів рівня та якості життя [6, 85–201]. У вітчизняній науковій літературі соціальні відносини

визначаються як: а) стійка система зв'язків між індивідами, яка складається у процесі їх взаємодії в умовах того чи іншого суспільства, місця і часу; б) відносини рівності та соціальної справедливості, панування і підкорення між соціальними групами, а також всередині їх щодо розподілу життєвих благ, умов становлення і розвитку особистості, задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб [7].

Соціальні відносини виникають у процесі взаємодії, реалізації інтересів і задоволення потреб індивідів, соціальних груп або спільнот, об'єднуючи індивідів, їх розрізнені дії в єдине ціле, утворюючи суспільство як систему, як соціальну цілісність, де визначальною цінністю є людина, її права та свободи.

Специфіка соціальних відносин, як стверджують зазначені автори, полягає в тому, що вони об'єднують людей в соціальні спільноти різних рівнів, різновидів і типів на засадах однакових умов їхнього життя — рівня та якості життя, що знаходить своє відображення у способі життя, становищі в суспільстві, інтересах, прагненнях, ідеалах тощо. Засобом, що надає стійкості соціальним відносинам, є соціальні та правові норми, звичаї і традиції українського народу, загальнолюдські цінності [7].

Показово, що проблематику соціальних відносин почали обговорювати в радянській науці, переважно у формі дискусій ще у 70-ті роки ХХ ст., де соціальні відносини розглядались як складова суспільних відносин і мали продемонструвати “плюралізм” думок у межах марксизму як інтелектуальної традиції. При цьому виокремлювалися три основні значення терміна “соціальне”: широкий, вузький та середній.

У широкому значенні під соціальними відносинами розумілися всі суспільні відносини, які характеризують людську історію як соціальну форму руху матерії, як антипод поняття “природний”, “біологічний”.

У середньому значенні “соціальне” інтерпретувалося як відношення між різними соціальними групами, спільнотами людей (класами, націями, сім'ями тощо), а також всередині зазначених спільнот.

Найбільш різносенсовою уявлялася категорія “соціальне” у вузькому значенні цього терміна: соціальними вважалися відносини між людьми, класами, соціальними групами як носіями певних різновидів праці (А. К. Бєлих). В інших випадках змістоутворюючі ознаки соціальних відносин пов'язувалися із забезпеченням людей необхідними життєвими засобами щодо відтворення: а) природних даних людини як умови всебічного розвитку; б) потреб людини як сукупного працівника (Л. В. Орлова, М. Н. Перфір'єв).

Варто наголосити, що саме зазначена інтерпретація терміна “соціальні відносини” є найпоширенішою в сучасній Україні як у науковій літературі, так і ЗМІ, коли соціальними називаються заходи, спрямовані на підвищення матеріального добробуту і культурного рівня населення, вдосконалення умов праці та побуту, поліпшення роботи системи охорони здоров'я, допомогу найбіднішим верствам населення тощо. Хоча домінуючою є тенденція ототожнення суспільних і соціальних відносин, з чим, звичайно, важко погодитися. Одним із численних прикладів дії зазначеної тенденції можна вважати визначення соціальних відносин як стосунків між людьми, що складаються історично в певних суспільних формах, конкретних умовах місця і часу. При цьому розрізняють класові, національні, етнічні, групові та особистісні соціальні відносини [3].

У вітчизняній науковій літературі досі не вироблено загальновизнаного визначення сутності соціальних відносин. Відбувається також плутанина в частині розрізнення сутності суспільних і соціальних відносин. Неподобними є факти некоректного поєднання різних змістовних складових їхньої сутності. У наукових працях призначення права зводиться до регулювання суто суспільних відносин навіть у випадках, коли йдеться про дослідження, які виконано відповідно до канонів нелінійних інтелектуальних традицій, зокрема, структурно-функціональної чи конфліктуалістської. Відчутним є брак наукових праць, які були б присвячені дослідженню особливостей нормативно-правового регулювання соціальних відносин.

Очевидними є труднощі у частині визначення суб'єктів соціальних відносин: в одних випадках такими вважаються всі спільноти людей, незалежно від характеру їх походження — об'єктивного (класи, соціальні верстви і групи, нації, народності тощо) чи суб'єктивного (політичні партії, громадські організації тощо). Водночас поширеною є думка, згідно з якою суб'єктами соціальних відносин розглядаються лише соціальні спільноти, які мають історичне походження (нації, класи, народності, етнонаціональні групи).

Соціальні відносини зумовлюють сутнісні зв'язки, взаємозалежність структурних елементів суспільства як цілісного соціального організму, де пріоритетною є людина, її права й обов'язки, цінності свободи та соціальної справедливості, верховенства права, а сама особистість (громадянин країни) розглядається як повноправний суб'єкт соціальної взаємодії.

Соціальні відносини у власному розумінні (на відміну від поняття “соціального” в широкому значенні, що охоплює всі явища життєдіяльності суспільства) формуються як результат людиноцентристського розуміння функціонування суспільства та відповідного нормативно-правового забезпечення відносин між людьми, які складаються у процесі їхньої повсякденної життєдіяльності в умовах певного суспільства.

Поняття “соціальні відносини” є людиноцентричним за своїм змістом, адже зумовлюється гуманістичною проблематикою: загальнолюдськими цінностями, правами і свободами людини та громадянина, демократичним устроєм тощо. Зазначене передбачає необхідність кореляції усталеного твердження “право є регулятором суспільних відносин”, оскільки вимога регуляції має бути поширена і на соціальні відносини як об'єкт правового регулювання.

Натомість термін “суспільні відносини” характеризує стосунки між людьми, які передбачають безумовний пріоритет економіки над іншими сферами життєдіяльності суспільства (політичною, ідеологічною, культурною), де людині з її цінностями, правами і

свободами місця не знаходиться. Принаймні останні не набувають належного нормативно-правового забезпечення.

Беручи до уваги наведені обставини, можна стверджувати, що суспільні/соціальні відносини зумовлюють характер і природу суспільства, етнонаціональних груп і спільнот людей, окремої людини, визначають її місце у політико-правовому просторі, гарантують права і свободи. Простір комунікації формує та забезпечує реалізацію можливостей людини, забезпечення її прав і свобод, задоволення її потреб, здійснення її прагнень та сподівань, втілення ідеалів у практику повсякдення. При цьому особливі завдання покладаються на юридичну науку як засіб і механізм регулювання суспільних/соціальних відносин, правової соціалізації людини, забезпечення її прав та свобод і, головне, її становлення як особистості, громадянина країни як повноправного представника громадянського суспільства.

У науковій літературі терміни “суспільний” та “соціальний” вживаються як для позначення одних і тих самих явищ, подій і процесів (відсутність ідентифікації), так і різних соціальних феноменів. В інших випадках соціальне ототожнюється з суспільним. Як правило, це відбувається у двох випадках: у разі осягнення всієї сукупності явищ і процесів, наявних у тому чи іншому суспільстві, а також у випадках наголошення на відмінностях, які відрізняють суспільні явища і процеси від природних, техніко-технологічних та інформаційних. Зазначений підхід, який можна визначити як широкий, під соціальними відносинами розуміє і економічні, і політичні, й ідеологічні явища та процеси, тоді як суспільні відносини визначаються як соціальні. Ця обставина й дала привід деяким авторам розглядати соціальні відносини як синтетичні, що узагальнюють взаємодію матеріальних та ідеологічних суспільних відносин. Однак, на наш погляд, соціальні відносини не просто відображають найважливіші ознаки людської взаємодії, а є передусім результатом безпосереднього впливу громадянського суспільства, яке формується в Україні, і полягають насамперед у забезпеченні прав і свобод людини та

громадянина, реалізації загальнолюдських цінностей як безумовних пріоритетів процесу соціальних змін. Поза людиноцентристською спрямованістю як визначальною в частині визначення характеру (типу) відносин стосунки між людьми не набувають соціального характеру, що й дає змогу характеризувати їх як суспільні, де пріоритетними є, як уже наголошувалося, відносини з приводу способу виробництва, характеру розподілу, обміну та споживання матеріальних благ.

В інших випадках поняття “соціальне” тлумачиться вужче “суспільного”, вважається лише частиною чи складовою останнього. За таких умов соціальні відносини виокремлюються як нібито особливі в системі суспільних відносин, розглядаються в одній категорії з економічними, політичними, ідеологічними формами взаємодії людей. Зазначений підхід, швидше, уніфікує сутність соціальних відносин, ніж демонструє їхню інакшість, принципову незвідність одного соціального феномену до іншого.

Соціальні відносини, що формуються в Україні, пов’язуються переважно з самоорганізаційним потенціалом українського суспільства, молодого, не усталеною демократією та спрямовані на забезпечення вільного розвитку громадян країни відповідно до європейських і загальнолюдських цінностей, соціальних і культурних процесів, звичайно, з корекцією на умови модернізаційного розвитку.

Наведені характеристики понять “суспільні відносини” та “соціальні відносини” дають змогу стверджувати про їхню принципову різну сутність, що потребує врахування на-

самперед юридичною наукою, на яку, відповідно до її предмета, покладаються особливі завдання в частині унормування відносин людської комунікації.

Відповідно до наведеного потребує посилення людиноцентристська спрямованість вітчизняної політико-правової науки, законодавчого забезпечення вітчизняного соціального простору в частині переорієнтації досліджень на регулювання соціальних відносин, де пріоритетною має бути “громадянська” проблематика розуміння “соціального”.

Література

1. Андрущенко В. П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: [підручник] / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. — [3-тє вид., випр. та доп.]. — К.: Генеза, 2006. — 656 с.
2. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие / К. Маркс // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. — [2-е изд.]. — Т. 13.
3. Суспільні відносини та розвиток: теорія, практика: [монографія] / А. М. Михенко (кер. авт. кол.), О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. — К.: НДУ, 2009. — 396 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник]. — [4-тє вид., допов. і перероб.] / О. Ф. Скакун. — К.: Алерта, 2013. — 524 с.
5. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К.: Кондор, 2006. — 477 с.
6. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: [монографія] / М. П. Недюха. — К.: МП “Леся”, 2012. — 400 с.
7. Лукашевич М. П. Відносини соціальні / М. П. Лукашевич, М. П. Недюха; за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — С. 103.

Обґрунтовується зміст понять “суспільні відносини” і “соціальні відносини” як політико-правових сутностей, які мають різну парадигмальну визначеність і, відповідно, є нетотожними об’єктами правового регулювання.

The meaning of “public relations” and “social relations” as a political and legal entities is justified as having a different paradigm certainty and, therefore, is not identical objects of legal regulation.

Обосновывается содержание понятий “общественные отношения” и “социальные отношения” как политико-правовых сущностей, которые имеют различную парадигмальную определенность и, соответственно, являются нетождественными объектами правового регулирования.

Надійшла 31 березня 2016 р.

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 81–86

Одним із руйнівних чинників сучасної системи фінансово-економічної безпеки є відмивання (легалізація) коштів, отриманих злочинним шляхом, який негативно впливає на стан стабільної, ефективної економіки країни.

Сучасні перетворення, що відбуваються в Україні, характеризуються істотними змінами як у політичній, соціальній, так і фінансово-економічній сфері. Гостра потреба у налагодженні порядку, створенні стабільних умов розвитку економіки визначає актуальність дослідження шляхів забезпечення, насамперед, її безпеки як такого стану, що дасть можливість стабільно і достатньо функціонувати всім державним структурам. Економіка будь-якої країни не може існувати без збалансованої сталої фінансової системи. Фінанси — це “кров” економічної системи держави. Тож проблема належної підтримки фінансової безпеки держави є найактуальнішою, оскільки зачіпає всі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, все суспільство і державу загалом. Серед внутрішніх чинників, які руйнують сучасну фінансову систему України та економіку взагалі, є (відмивання) легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом. Нами виокремлено лише частину злочину “легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення”, оскільки, на нашу думку, легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом, як дія повинна розглядатися окремо і більш детально.

Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одер-

жаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” передбачено, що одним із шляхів забезпечення національної безпеки є визначення правового механізму протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [1]. Така настанова потребує розроблення та впровадження у систему державного фінансового моніторингу заходів щодо унеможливлення відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Однак питома вага правопорушень, що посягають на фінансово-економічну сферу свідчить про недосконалість існуючої системи протидії цим негативним факторам. Тому ми вважаємо за необхідне детальніше розглянути феномен легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та запропонувати нові шляхи вдосконалення чинного законодавства, які б унеможливили, або зменшили фактори, що сприяють вчиненню зазначеного протизаконного діяння.

Проблему створення механізмів протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, досліджували представники різних галузей науки: А. І. Берlach, В. М. Гаращук, О. Г. Комісаров, О. Є. Користін, О. В. Кузменко, О. Ю. Скрипник, А. В. Собокарь та ін., але зміни, які відбуваються нині, вимагають пошуку нових засобів протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Проаналізуємо існуючі теоретико-правові положення протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, визначимо прогалини у вітчизняному законодавстві та запропонуємо шляхи їх усунення.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом (далі — легалізація), негативно впливає на економіку держави. Не можна не погодитись з О. Г. Комісаровим, О. Ю. Скрипником, А. О. Собокарем у монографії “Первинний фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів...” про той факт, що легалізація є одним з основних напрямів діяльності організованих груп і злочинних організацій, які мають транснаціональний характер і спричиняють тяжкі наслідки для економіки будь-якої країни [2, 8]. Користін О. Є. зазначає, що саме легалізація, як результат злочинної діяльності, стає поштовхом до різкого соціального розшарування, зростає кількість випадків антисоціальної поведінки тощо [3, 40–41]. Зазначене ще раз підтверджує актуальність вибраної тематики і вимагає від держави пошуку нових засобів виявлення, перешкоджання, протидії, попередження легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Особливо гостро це питання стоїть у зв’язку з критичним станом вітчизняної економіки. Забезпечення фінансово-економічної безпеки на сьогодні є справою всього українського народу (ст. 17 Конституції України) [4], відповідно, пошук шляхів виявлення і подолання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, є вкрай необхідним.

Основними проблемами перешкоджання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, є їх розгляд у єдиній площині і в поєднанні з іншими злочинами (ст. 209 Кримінального кодексу України). На наш погляд, слід розділити, систематизувати методологію виявлення і перешкоджання вчиненню зазначеного злочину за рівнями: індивідуальний (моніторинг фінансових надходжень і витрат певної особи), суспільний (моніторинг фінансової діяльності підприємств, установ, організацій) та державний, або міжнародний.

Особливістю вирішення останнього полягає в тому, що більшість організованих злочинних угруповань (які, як правило, у змові легалізують значні фінансові ресурси) тісно пов’язані з цілком законною та легальною підприємницькою діяльністю. Так, наприклад, міжнародні, транснаціональні корпорації, які мають велику кількість своїх представництв у різних країнах, їхня діяльність охоплює різні сфери виробництва, велику кількість матеріальних благ, і вони наділені можливістю (на свою користь) подекуди незаконно впливати на економіку будь-якої держави, особливо це стосується держав зі слабкою системою забезпечення економічної безпеки. Найпоширенішою у світі організацією, що здійснює аналіз негативних чинників, які руйнують фінансово-економічну сферу, є Міжнародна організація FATF. Основною метою діяльності FATF є збір, аналіз та розповсюдження стратегічної інформації щодо відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, та організованої злочинності. Ця інформація надається правоохоронним органам та іншим внутрішньодержавним і міжнародним партнерам. Робоча група розвідки FATF розробляє тактичні й стратегічні проекти, спрямовані на виявлення типових схем відмивання коштів та нетипових оборотів з фінансовими коштами, що мають сумнівне походження. Така діяльність стала важливою складовою державної політики, національної безпеки як окремих держав, так і всього міжнародного співтовариства.

Обравши стратегічний напрям розвитку України — Європейський Союз, необхідним стало приведення у відповідність до стандартів Європейського Союзу чинного законодавства, у тому числі з питань протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Так, 11 березня 2015 р. був підписаний план заходів на 2015 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, яким передбачається здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення національного законодавства з метою подальшої імплементації положень рекомендацій

Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

На внутрішньодержавному рівні, з часів незалежності України, з метою протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, була ратифікована Конвенція Ради Європи “Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом”, Директива Ради Європи “Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей”. Сучасну українську нормативно-правову базу складають: Конституція України, закони України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”, укази Президента України “Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки”, “Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом”, “Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом” тощо. Зазначене свідчить про чималу роботу у розробленні правового механізму забезпечення протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, але і досі питання пошуку шляхів контролю за легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, залишається актуальним.

На внутрішньодержавному рівні легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом, визначена як кримінальне правопорушення. У Кримінальному кодексі України, а саме у ст. 209 визначено, що легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом, — це вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації

(відмивання) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмивання) доходів [5].

З метою виявлення зазначеного протиправного діяння Національним банком України розроблено рекомендації щодо критеріїв сумнівних операцій. Так, у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 р., банк встановлює критерії здійснення оцінки ризику: встановлення рівня ризику клієнта з урахуванням таких основних складових ризику: ризику за типом клієнта, ризику послуги, яку клієнт отримує від банку, та географічного ризику [6].

Рівень ризику клієнта переоцінюється за результатами проведеного банком моніторингу ризику клієнта, у тому числі з урахуванням здійснення ними ризикових фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та їх регулярності, але не рідше ніж одного разу на рік. Шкала для класифікації рівнів ризику клієнта має обов'язково містити високий та неприйнятно високий (підкатегорія високого ризику, який є максимально високим ризиком, що не може бути прийнятий банком відповідно до внутрішніх документів банку з питань фінансового моніторингу) рівні ризику [6].

З метою зниження кількості фактів здійснення клієнтами банків ризикових операцій фахівцями Національного банку України систематично аналізуються значні фінансові операції з готівкою, а також надається оцінка заходам, що здійснювались банками у сфері управління ризиками легалізації кримінальних доходів. Крім того, з метою встановлення фактів, що можуть свідчити про здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам

вкладників, чи інших кредиторів банку, щодо використання послуг банку з метою легалізації кримінальних доходів Національним банком України було розроблено систему “Рекомендацій щодо ознак ризикових операцій” № 25-04001/22852 від 6 квітня 2015 р. [7]. Згідно із зазначеною Системою ознак ризиковими операціями з готівкою є: 1) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) отримання коштів у готівковій формі з рахунків клієнта, зокрема, пов’язаних між собою, наприклад, однією довіреною особою, через структуру власності тощо, якщо вказаним операціям передують надходження коштів у безготівковій формі у вигляді, зокрема, фінансової допомоги, плати за цінні папери (включаючи випадки, коли кошти на рахунок зараховуються через транзитні рахунки банку за результатами виконання укладених угод щодо купівлі-продажу цінних паперів), позики, переказу (у тому числі з-за кордону), кредиту від нерезидентів, як поповнення рахунку тощо (включаючи випадки, коли клієнтом у межах періоду між зарахуванням безготівкових коштів на рахунок та зняттям готівки використовуються інші власні поточні та/або депозитні рахунки), за умови, що кошти отримуються готівкою в розмірі, більшому від 50 відсотків від суми, що надійшла в безготівковій формі, та/або в розмірі, що протягом трьох місяців поспіль перевищує 300 млн грн (у тому числі еквівалент вказаної суми в іноземній валюті). При цьому регулярне отримання коштів має бути хоча б протягом одного місяця в межах періоду, впродовж якого здійснювалось зняття готівки; 2) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) надходження коштів (у тому числі з-за кордону) від юридичних осіб та/або фізичних осіб, у тому числі нерезидентів на користь фізичних осіб, що в подальшому видаються готівкою; 3) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) отримання фізичними особами коштів у готівковій формі як кредит від банку, який погашається в той самий день або протягом найближчих днів, зокрема за рахунок коштів, що надходять на рахунки клієнтів у безготівковій формі, кредити від нерезидентів тощо, та/або іншими особами, які є поручителями [7].

Ризиковими операціями можуть бути визначені також інші операції, здійснені клієнтами банку, що можуть свідчити про ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, з огляду на методи та схеми проведення таких операцій, зміст (суть) діяльності клієнтів банку, що проводять вказані операції, та/або розроблені та розміщені на офіційному веб-сайті Державної служби фінансового моніторингу України типології (типологічні дослідження) легалізації відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [7].

На сьогодні кожен банк повинен самостійно проводити процедуру ідентифікації клієнтів при встановленні ділових відносин згідно з Програмою управління комплаєнс-ризиком на постійній основі та вживає відповідних застережних заходів для попередження, обмеження та/або зниження його до прийняттого рівня [5; 10]. Значно спростить процес ідентифікації клієнтів банку створення єдиної системи клієнтів банків. Приклад такого підходу до ідентифікації використовується в деяких європейських країнах, наприклад, у Польщі. Так, якщо клієнта проідентифіковано в одному з банків України, слід вважати, що він вже занесений у систему, і всі необхідні процедури ідентифікації пройшов. Адже законодавство для всіх банків одне, всі банки проходять регулярні перевірки НБУ з фінансового моніторингу. Відповідно непроідентифікований клієнт не може потрапити в банківську систему. Наприклад, клієнт зі свого рахунку, що відкритий в одному з банків України, переводить гроші на депозит у другий банк — немає необхідності ідентифікувати його другому банку, оскільки клієнта проідентифіковано згідно з чинним законодавством України.

На індивідуальному рівні декларування (фіксація) видатків населення має стати необхідною умовою для сталого економічного зростання. Такий підхід став вирішальним у протидії корупції, легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, у Грузії. Найважливішим кроком на цьому шляху є встановлення чітких і незмінних правил взаємодії економічних агентів і держави, запровадження поряд з Податковим кодексом України

відповідних змін у валютному і митному законодавстві. Такий захід, безумовно, сприятиме істотному зростанню внутрішнього попиту для вітчизняного виробництва, що є одним із вагомих факторів фінансово-економічного зростання. Особливим є те, що це зростання буде відбуватися у межах офіційної економіки з відповідним збільшенням обсягів податкових надходжень від суб'єктів господарювання.

Отже, крім розподілу напрямів протидії легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом, на індивідуальний, внутрішньодержавний і міждержавний, можна ще виокремити важелі, які впливають на мінімізацію ризиків цього негативного явища. До них належать законодавчі, економічні та соціальні. Велика кількість прийнятих нормативно-правових актів не гарантує ефективну протидію легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Також деструктивно впливає на цей процес недостатня налагоджена система державних органів, на яких покладено функцію протидії цьому негативному явищу. Тому не слід забороняти вчиняти певні дії з фінансовими ресурсами, натомість необхідно активізувати соціальну роботу, яка спонукала б громадян до добровільної легалізації своїх доходів.

Література

1. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII // ВВР України. — 2014. — № 50–51. — Ст. 2057.
2. Комісаров О. Г. Первинний фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму: [монографія] / О. Г. Комісаров, О. Ю. Скрипка, А. О. Собокарь. — К.: ПП "Комп'ютерний дизайн", 2015. — 184 с.
3. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / О. Є. Користін, С. С. Чернявський; за ред. О. М. Джужі. — К.: КНТ, 2009. — 612 с.
4. Конституція України. Прийнята на V сесії, 2 скликання ВРУ 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>
5. Кримінальний кодекс України // ВВР України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
6. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 р. № 417 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>
7. Рекомендації щодо ознак ризикових операцій. Лист Національного банку України № 25-04001/22852 від 6 квітня 2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v2852500-158>
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
9. Compliance and the compliance function in banks [Електронний ресурс] / Basel Committee on Banking Supervision // Bank for International Settlements. — 2005. — April. — Режим доступу: <http://www.bis.org/about/index.htm>
10. Хуторна М. Е. Організація ефективної системи комплаєнс-контролю в банку [Електронний ресурс] / М. Е. Хуторна, В. В. Гелеверя // Фін. простір. — 2015. — № 2 (18). — Режим доступу: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15hmeoes.pdf>
11. План заходів на 2015 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 11 березня 2015 р. № 99 // Уряд. кур'єр. — 2015. — № 48.

Запропоновано класифікацію рівнів протидії легалізації: індивідуальний, внутрішньодержавний і міждержавний. Наведено порівняльний аналіз сучасного українського законодавства та законодавств інших країн з метою зазначення позитивних і негативних моментів. Разом із запропонованою класифікацією розглядаються шляхи вдосконалення виявлення, перешкоджання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

The classification of levels counteraction to legalization: individual, intra and interstate are proposed. Comparative analysis of the current Ukrainian legislation and the laws of other countries to indicate positive and negative points are given. Together with the proposed classification of ways of improving detection, preventing the legalization of funds received crime is considered.

Предложена классификация уровней противодействия легализации: индивидуальный, внутригосударственный и межгосударственный. Приведен сравнительный анализ современного украинского законодательства и законодательств других стран. Вместе с предложенной классификацией рассматриваются пути совершенствования выявления, препятствования легализации средств, полученных преступным путем.

Надійшла 4 квітня 2016 р.

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ПРАВА В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ И ПОЛЬШЕ В СРЕДНИЕ ВЕКА И НОВОЕ ВРЕМЯ: ОБОБЩАЮЩИЙ АНАЛИЗ И ПОСТАНОВОЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 87–90

Представлен обобщающий взгляд на важнейшие аспекты развития права в Западной Европе и непосредственно в Польше в средние века и новое время. Дается перечень основных работ автора, опубликованных по данной научной проблематике.

Современное право представляет собой очередной этап развития права между вчерашним и завтрашним днем. В процессе создания и применения права существует некоторое постоянство, а новые регуляции возникают на фундаменте прежних. Институты, которые возникли в давние времена, неоднократно становятся моделью для более поздних регуляций. Раньше главной целью историко-юридических наук было описание и анализ правовых институтов и норм прошлого.

Предметом большого научного интереса является сегодня история формирования права, прежде всего, в средневековой Западной Европе. При этом автор употребляет также термин “перенятие права”, понимая под ним определенное перенятие, усвоение некоторых “чужих” образцов в области права, культуры.

Крещение Мешко I в 966 г. было поворотным моментом в истории Польши. Государство первых Пястов укоренилось в культуре международного сообщества европейских государств. Эта ситуация способствовала влиянию некоторых “чужих” законов на правовой строй Польши. В прежней практике славянских государств правовая система была основана на племенном строе, установленном обычаем (т. е. повсеместно признанной, освященной традицией форме поведения, принятой в данной общественной группе). С XII–

XIII вв. распространялось знание римского и канонического права в Польше. В этот период распространяется юридическая мысль, основанная как на одном, так и на другом праве. Знание об этих системах авторы черпали из разных источников. Этому процессу также служил “импорт” в Польшу романистических и канонистических юридических рукописей.

Интересным источником римского права является *Corpus iuris civilis* — раньше Кодекс Юстиниана (*Codex Iustinianus*) — название, используемое с XVI в. для определения юстинианской кодификации и юстинианской новеллизации, проведенной в 528–534 гг. византийским императором Юстинианом I Великим. Этот сборник состоял из трех частей: 1) *Digesta Iustiniana* (*Digesta seu Pandectae*) — сборник из 50 книг, содержащих отрывки из произведений римских юристов; 2) *Institutiones Iustinianae* (*Institutiones sive Elementa*) — учебник с основными правовыми сведениями; 3) *Codex Iustinianus* — 12-томный сборник императорских конституций, составленных в хронологическом порядке от конституции императора Адриана до последней юстинианской. К кодификации также причисляется *Novellae leges* (*Novellae leges*) — сборник конституций самого Юстиниана I. Следует подчеркнуть, что только в 1583 г. совокупность юстинианских рукописей была определена как *Corpus iuris civilis*.

Ренессанс римского права начался в конце XI в., когда в библиотеке Болонского университета были открыты *Digesta* (обширный сборник произведений римской литературы, преимущественно классической эпохи, систематизированный в тематическом порядке). Это было началом школы глоссаторов. Основоположником этого направления был Ирнериус (1070–1130), который уже располагал полным текстом юстинианской кодификации. Их исследовали методом экзегиса, объясняли и толковали источник. Эти объяснения проводились в форме глосс (отсюда название школы), вписывая их между строчками или на полях текста.

Вторым течением для развития права, носящим всеобщий характер, было каноническое право. Источниками установленного в Церкви права (*ius ecclesiasticum*) являлись каноны (*canones*), установленные соборами, и декреты (*constitutiones*), издаваемые папами. На принятие права в средневековой Европе повлиял “Декрет” Бурхарда из Вормации, отредактированный около 1012 г. и созданный до 1095 г. “Сборник в трех частях” (*Collectio Tripartita*), приписываемый епископу Ивону из Шартра. Начало нового периода в развитии канонического права следует искать вместе с составленным около 1140 г. *Декретом Грациана*. Употреблялись и другие названия: *Decreta*, *Corpus decretorum* или *Corpus canonum*, но принято считать, что сам Грациан назвал свой сборник *Concordia discordantium canonum* (*Согласование противоречивых канонов*). Автором упомянутого произведения был Грациан (умер в 1159 или 1179 г.) — монах из ордена камедулов из Болоньи. Он первым начал преподавать каноническое право отдельно от теологических наук. *Декрет Грациана* был всеобщим и систематизированным сборником, в котором учтены все тогдашние общепринятые языковые предписания и с помощью схоластического метода конкордации удалены существующие между ними противоречия. Данный сборник и заменил прежние наборы канонического права.

Вышеизложенное дает основание теперь обратиться к вопросу об источниках права и его развития в пястовской Польше.

Речь, прежде всего, идет о таких источниках в пястовской монархии в материальном, формальном и познавательном смысле. Нас интересовали и интересуют политические, культурные и другие факторы, влияющие на содержание и генезис права. Поэтому в кругу научных интересов автора находятся действия человеческих личностей или групп (особенно в государственных органах), создававшие право согласно правилам, принятым в данном обществе. Источниками познания старинного польского права, которые мы исследовали, являются *Генриковская книга* и *Эльблонская книга*. Первая не является списком законов, но описывает их функционирование. Кроме точного представления положения монастырского имущества, она передает информацию о тогдашнем праве на землю отдельных групп ее обладателей. В свою очередь самый старинный сборник польского права, т. н. *Эльблонская книга*, является частным списком, составленным неизвестным автором. *Польская хроника* Галля Анонима и *Польская хроника* Викентия Кадлубка (перелом XII и XIII вв.) — это повествовательные источники, представляющие, между прочим, и картину семейной жизни в средневековье.

Эти произведения носят характер наставлений и относятся, главным образом, к жизни монаршей семьи. Повествовательные источники касаются юридических условий функционирования властных элит. При этом юридические источники уже касаются более широких вопросов общественной жизни.

Польская хроника Галля Анонима содержит чрезвычайно богатый исторический материал, который в некоторой степени может являться основой для познания права и общественного строя Польши с IX до начала XII в. Автор данной хроники не использовал юридические произведения и произведения античной литературы. Тем не менее он обладает знаниями права, установленного обычаем, и элементарным знанием церковного права. Описывая отдельных лиц и события, он ссылается на категорию писаного права и права, установленного обычаем. Юридические проблемы включены, между прочим, в описание отношений Польши со Священной

Римской империей германской нации. Галл Аноним был иностранцем. Не затрагивая обширные споры о происхождении летописца, заметим следующее. Очень вероятно то, что некоторую часть жизни он провел в соседней Венгрии и хорошо ориентировался в ситуации, сложившейся в Центрально-Восточной Европе. В Польше он нашел информаторов — прежде всего среди епископов и магнатского рода Авданцев во главе с княжеским канцлером Михалом.

В *Польской хронике* Викентия Кадлубка можно обнаружить знание римского и канонического права. Причиной более широкой трактовки юридической эрудиции летописца является огромное значение этих исследований, позволяющих назвать Викентия основоположником права в Польше.

Для установления того, в какой степени римское право было использовано Викентием на страницах его произведений, следует указать на три категории заимствований. Их можно разделить по критериям буквальных цитат из римского права, заимствований, основанных на подлинном источнике, но модифицированных летописцем и вероятных заимствований.

Викентий во время работы использовал текст *Юстинианской кодификации*. В противном случае невозможно было бы объяснить, каким образом он смог буквально процитировать такое количество отрывков из этого источника. Вероятно, он не мог его найти в Польше и это подтверждает его обучение за границей. Может быть, появление первого экземпляра юстинианских сборников в Польше также было его заслугой. На основании текста *Польской хроники* можно установить, что он формулировал мысли под влиянием римского права. Кадлубко видел также преимущество римского права перед установленным обычаем польским правом. Летописец не отвергал неписаного права, основанного на традиции и обычае. Он стремился к совместимости права, используя античное право там, где оно могло бы применяться, но не требовал его нормами заменить польское право. Викентий через свою хронику пытался прокладывать путь к про-

никновению римского права в пястовскую Польшу.

Эльблонская книга, или *Самый старинный сборник польского права*, является частным списком, составленным неизвестным автором на немецком языке для потребностей Тевтонского ордена, под властью которого жило польское население. Принцип личности закона, который соблюдался тевтонским правосудием, гарантировал полякам практическое применение собственного права, установленного обычаем. Книга содержит правовые нормы, касающиеся организации судов и судебной процедуры. В общем, список содержит институты права, которыми пользовались намного раньше, чем было составлено произведение. Во многих случаях оно было уже архаическим: судебная дуэль, ордалии с участием духовенства (запрещенные в 1215 г. на IV Латеранском соборе), клятва очищения. Много места автор посвятил наказательному праву (ст. 7–19, ст. 26), в частности, определяя наказание в случае убийства, ранения, хищения, насилия, воровства. *Самый старинный сборник польского права* — незаменимый источник познания частно-правовых отношений в раннем средневековье.

Генриковская книга является видом хроники, повествовательным произведением, описывающим случившиеся события, источником познания прежнего права пястовской Польши. Она сохранилась как произведение, разделенное на две книги и приложение, являющееся самым старинным каталогом вrocławских епископов. Эта книга не является списком законов, но описывает их функционирование. Кроме точного представления о состоянии монастырского имущества она передает информацию о тогдашнем праве на землю отдельных групп ее обладателей и описывает судьбы деревень, лесов, полей и связанных с ними людей. В общем, книга составлена в хронологическом порядке, нередко модифицированном по темам. Это произведение является источником известий о т. н. “праве большей близости” и позволяет объяснить разницу между патримониумом и землей, полученной через покупку или присвоение. Источники, на которые опирался

аббат Петр и продолживший его работу автор во второй книге, — это информация, базирующаяся на собственном опыте, почерпнутая от очевидцев или хорошо информированных лиц. Важный вид использованных автором источников составляет документы, находившиеся в монастырском архиве.

В повествовании выступают силезские, вроцлавские князья, княжеские чиновники, придворные, епископы, аббаты Генриковского монастыря, рыцари, духовные лица, крестьяне — мужчины, женщины, дети. *Книга основания монастыря Девы Марии в Генрикове* не является сборником права, установленного обычаям. Тем не менее как источник познания права на переломе XIII и XIV вв. она является свидетельством регулирования общественных и экономических отношений. Это произведение — источник частного права, позволяющий проследить процесс возникновения и развития польского гражданского права вообще.

Таким образом, имеем основания считать, что право в Западной Европе и непосредственно в Польше в Средние века и Новое время развивалось на основе источников права раннего времени как в мире в целом, так и в европейских странах, а также в тесном единстве с местными национальными духовно-культурными традициями.

Литература

1. Лис А. Человек — история — право. Интердисциплинарные исследования, Ruzomberok 2015, ISBN

978-80-561-0272-5. Verbum vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ruzomberok. — С. 648.

2. Лис А. Модель правителя в средневековой Польше в свете "Польской хроники" мастера Викентия, "Kronika Diecezji Sandomierskiej". — 106 (2013). — № 7–8. — С. 551–582.

3. Лис А. Авторитет правителя в средних веках — историческо-юридические вопросы, [в] Autorytet: wczoraj — dziś — jutro; [ред. Й. Зимны]. — Сталева Воля, 2014. — С. 79–102.

4. Лис А. Епископ-медиатор (избранные примеры из XII века), "Kronika Diecezji Sandomierskiej". — 107 (2014). — № 9–10. — Епархиальное издательство и типография в Сандоже. — С. 672–689.

5. Лис А. Епископы-медиаторы в Польше XII века, [в] Przyszłość mediacji w polskim systemie prawa; [ред. Т. Ракочи]. — Люблин, 2014. — С. 281–299.

6. Лис А. Открытые уста: св. Станислав из Щепанова, [в] Otwarte usta. Prawda czy fałsz; [ред. Й. Зимны]. — Сталева Воля, 2014. — С. 281–299.

7. Лис А. Воспитатели польского народа: св. Войчех и св. Станислав из Щепанова, [в] Wychowanie w dobie współczesności. Wybrane problemy; [ред. В. Конджолка]. — Сталева Воля, 2015. — С. 185–225.

8. Лис А. Воспитатели польского народа. Часть I: Св. Войчех, "Kronika Diecezji Sandomierskiej". — 108 (2015). — № 3–14. — Епархиальное издательство и типография в Сандоже. — С. 207–228.

9. Лис А. Воспитатели польского народа. Часть II: Св. Станислав из Щепанова, "Kronika Diecezji Sandomierskiej". — 108 (2015). — № 5–6. — Епархиальное издательство и типография в Сандоже. — С. 375–386.

10. Лис А. Открытые уста: св. Войчех, [в] Otwarte usta: wolność czy zadanie; [ред. Й. Зимны]. — Сталева Воля, 2015. — С. 233–255.

11. Лис А. Воспитание в средневековой Польше, [в] Wychowanie w dobie współczesności. Wybrane problemy; [ред. В. Конджолка]. — Сталева Воля, 2015. — С. 261–285.

Проанализированы основные базовые источники формирования и развития права в средневековой Западной Европе и Польше, которые, прежде всего, повлияли на правовой процесс в европейском регионе.

Проаналізовано основні базові джерела формування та розвитку права в середньовічній Західній Європі та Польщі, що, передусім, вплинули на правовий процес в європейському регіоні.

There are analyzed main basic sources of formation and development of law in medieval Western Europe and Poland, which first affected the legal process in the European region.

Надійшла 14 березня 2016 р.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ МОРЯКІВ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 91–96

Робота моряків супроводжується фізично та психологічно важкими умовами, а також недостатнім рівнем захисту соціально-економічних, у тому числі трудових прав та інтересів. Проблема міжнародно-правового захисту трудових прав моряків знаходиться на межі галузей міжнародного трудового та міжнародного морського права, має комплексний та багатоаспектний характер. Головна увага приділяється дослідженню конвенційного механізму Міжнародної організації праці, а також регіональних норм європейського співтовариства щодо захисту праці моряків.

На сучасному етапі розвитку відносин у світовому співтоваристві, що сприяє активізації співробітництва в різних сферах та на всіх рівнях, праця моряків відіграє надзвичайно важливе значення для розвитку міжнародної торгівлі, туризму, трудової міграції та інших аспектів міжнародної співпраці. Водночас не викликає сумніву те, що робота моряків супроводжується фізично та психологічно важкими умовами, а також недостатнім рівнем захисту соціально-економічних, у тому числі трудових прав та інтересів. Проблема міжнародно-правового захисту трудових прав моряків знаходиться на межі галузей міжнародного трудового та міжнародного морського права. Окремі аспекти питання захисту праці моряків були висвітлені у працях таких вчених, як О. О. Белогубова, Н. Б. Болотіна, С. В. Венедіктов, С. М. Волошина, О. О. Гутюм, А. В. Іванова, І. Я. Кісельов, В. А. Конталев, О. Онищенко, Д. А. Тишко, І. В. Підпала та ін. Однак комплексний та багатоаспектний характер проблеми міжнародно-правового захисту трудових відносин за участю моряків зумовлює **актуальність** подальших ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямі.

Комплексно дослідимо систему міжнародно-правового захисту трудових прав моряків. Тож визначимо основні завдання:

- аналіз нормотворчої діяльності Міжнародної організації праці, спрямованої на захист трудових прав моряків;
- окреслення правових аспектів захисту трудових відносин моряків на рівні Європи;
- висвітлення участі України в системі міжнародно-правових норм щодо захисту праці моряків.

Досліджуючи розвиток системи міжнародно-правових норм щодо захисту праці моряків на універсальному рівні, потрібно зазначити, що Міжнародною організацією праці протягом багатьох десятиліть вживаються нормотворчі зусилля в цьому напрямі. Так, згідно з хронологією їх прийняття насамперед варто вказати на такі міжнародно-правові акти МОП, спрямовані на захист праці моряків: Конвенція № 16 “Про обов’язковий медичний огляд дітей та підлітків, зайнятих на борту суден” від 25.10.1921 р.; Конвенція № 22 “Про трудові договори моряків” від 7 червня 1926 р.; Конвенція № 55 “Про зобов’язання судновласників у разі хвороби, травми або смерті моряків” від 6 жовтня 1936 р.; Конвенція № 73 “Про медичний огляд моряків” від 6 червня 1946 р.; Конвенція № 113 “Про медичний огляд рибалок” від 19.06.1959 р.; Рекомендація № 78 “Щодо за-

безпечення судновласниками суднового екіпажу постільними, столовими та іншими речами” від 6 червня 1946 р.; Конвенція № 109 “Про заробітну плату, робочий час на борту суден та склад суднового екіпажу” (переглянута у 1958 р.) від 14 травня 1958 р.; Конвенція № 134 “Про запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків” від 14 жовтня 1970 р.; Рекомендація № 154 “Щодо безперервності зайнятості моряків” від 13 жовтня 1976 р.; Рекомендація № 153 “Щодо захисту молодих моряків” від 13 жовтня 1976 р.; Конвенція № 163 “Про соціально-побутове обслуговування моряків в морі та в порту” від 24 вересня 1987 р.; Конвенція № 178 “Про інспекцію умов праці та побуту моряків” від 8 жовтня 1996 р.; Конвенція № 179 “Щодо найму і працевлаштування моряків” від 8 жовтня 1996 р.; Рекомендація № 186 “Щодо найму і працевлаштування моряків” від 8 жовтня 1996 р.; Конвенція № 180 “Про робочий час моряків і склад суднового екіпажу” від 8 жовтня 1996 р.; Рекомендація № 187 “Щодо заробітної плати моряків, робочого часу та складу суднового екіпажу” від 8 жовтня 1996 р. та інші міжнародні-правові акти.

Потрібно зауважити, що положення згадуваних міжнародно-правових актів МОП були узагальнені та частково переглянуті Конвенцією МОП “Про працю в морському судноплавстві”, що була прийнята у 2006 р. На сьогодні вказана Конвенція відіграє виняткове значення в системі міжнародно-правового захисту трудових прав моряків на універсальному рівні. У науці міжнародного права акцентується увага на комплексному характері зазначеної Конвенції, що одержала назву “Міжнародний білль про права моряків”, оскільки вона узагальнює та систематизує раніше прийняті МОП міжнародно-правові норми щодо захисту праці моряків [1].

Має рацію О. Онищенко, який констатує наявність у досліджуваній Конвенції норм як матеріального, так і процесуального права та її важливе значення для систематизації контрольних механізмів щодо захисту прав моряків, що, зокрема, ґрунтуються на інститутах сертифікації та інспектування [2].

Варто зазначити, що досліджувана Конвенція охоплює такі структурні елементи, як статті, правила, а також Кодекс. При цьому статті та правила Конвенції включають положення, в яких йдеться про основоположні принципи і права, а порядок виконання вказаних правил деталізовано прописано на рівні Кодексу. Відповідно до ст. 2 Конвенції поняття “моряк” означає особу, яка працює за наймом на борту судна на будь-якій посаді. Цією Конвенцією покладається обов’язок на держави-учасниці щодо необхідності забезпечення соціальних і трудових прав моряків за допомогою їх відображення в національному законодавстві та на рівні колективних договорів. Вказані основоположні соціально-трудова права моряків відображені в ст. 4 Конвенції, де передбачено:

- право на надійне та безпечне робоче місце;
- право на гідні умови життя на борту та праці;
- право на справедливі умови зайнятості;
- право на соціальний захист, включаючи медичне та соціально-побутове обслуговування моряків.

Слід зазначити, що імперативний обов’язок держав-учасниць щодо забезпечення дотримання основоположних прав та принципів у сфері праці стосовно моряків передбачено ст. 3 досліджуваної Конвенції. Відповідно до вказаних положень Конвенції вихідними принципами визнається: скасування всіх форм обов’язкової або примусової праці; визнання права на колективні переговори та свободу асоціації у сфері праці; неприпустимість будь-яких форм дискримінації у сфері праці, а також викорінення дитячої праці.

Зауважимо такі важливі для забезпечення захисту трудових прав моряків положення вказаної Конвенції [3]:

- заборона залучення до роботи на судні осіб молодше шістнадцяти років;
- заборона застосування нічної праці на борту суден осіб молодше вісімнадцяти років;
- неприпустимість допуску до роботи на судні без документально засвідченої

придатності особи за станом здоров'я до такого виду роботи;

- неприпустимість допуску до роботи на борту судна осіб, які не пройшли відповідне професійне навчання та не підтвердили свою кваліфікацію;
- необхідність створення для всіх моряків умов безкоштовного доступу до адекватної системи забезпечення ефективної зайнятості на борту судна;
- необхідність забезпечення права моряків на справедливий трудовий договір;
- право всіх моряків одержувати винагороду за свою працю відповідно до свого трудового договору повністю та регулярно;
- неприпустимість перевищення максимальної тривалості робочого часу моряків — не більше чотирнадцяти годин протягом двадцяти чотирьох часового періоду, та не більше сімдесяти двох годин протягом семиденного періоду.

Зазначимо, що з метою уточнення й деталізації приписів універсальних міжнародно-правових норм щодо трудових прав моряків на регіональному рівні, європейським співтовариством були прийняті відповідні міжнародно-правові акти, спрямовані на посилення захисту трудових відносин на борту суден. Так, згідно зі ст. 2 Директиви Ради ЄЕС “Про мінімальні вимоги охорони праці для поліпшення медичного обслуговування на борту суден” № 92/29 від 31 березня 1992 р. кожна держава-учасниця зобов'язана вживати заходи, спрямовані на забезпечення наявності на кожному судні, що плаває під її прапором, медичних засобів (ліків, протиотрути, устаткування та медичних приладів) належної якості. Крім цього, вказаною Директивою передбачено необхідність наявності на кожному судні з командою п'ятнадцять та більше осіб і масою понад п'ятсот тон за умови, що судно понад три дні перебуває у плаванні, корабельного лазарету, придатного за гігієнічними умовами та медичними матеріалами для здійснення медичного лікування. Також передбачено необхідність роботи на борту судна лікаря, відповідального за медичне обслуговування на борту судна в тому випадку,

якщо судно понад три дні перебуває в міжнародному плаванні, а команда судна складає понад сто осіб. Крім цього, досить важливе, з точки зору посилення безпеки праці моряків, положення передбачено в ст. 5 досліджуваної Директиви, якою покладається обов'язок на всіх осіб, які мають намір працювати на борту судна та пройшли відповідне професійне навчання пройти курс підготовки стосовно вжиття надзвичайних або медичних заходів допомоги потерпілим особам у випадку аварії судна [4].

Такий важливий аспект трудових відносин моряків, як їхня професійна підготовка, стандарти фізичної придатності, а також порядок видачі відповідних сертифікатів та їх реєстрації знаходить відображення в Директиві Європейського парламенту та Ради “Про мінімальний рівень підготовки моряків” № 2001/25 від 4 квітня 2001 р. Так, відповідно до ст. 3 Директиви держави зобов'язуються вживати заходи, спрямовані на забезпечення проходження моряками відповідної професійної підготовки. Згідно з вимогами ст. 10 Директиви на держави-учасниці покладається обов'язок щодо встановлення для моряків стандартів їхньої фізичної придатності, особливо стосовно зору та слуху, а також видачі сертифікатів, що засвідчують придатність моряків до роботи. Відповідно до вказаної статті для одержання сертифікату кожен кандидат зобов'язаний подати такі достовірні відомості:

- дані про свою особу;
- відомості, що засвідчують відповідність кандидата затвердженим державою-учасницею стандартам фізичної придатності для роботи на судні, особливо стосовно слуху та зору, зокрема, видане лікарем медичне посвідчення;
- дані, що засвідчують досягнення кандидатом віку вісімнадцяти років;
- відомості, що засвідчують проходження кандидатом професійної підготовки та морехідної служби, що визнається обов'язковою для одержання відповідного сертифікату;
- відомості, що засвідчують відповідність кандидата стандартам професійної придатності.

Крім цього, зазначеною Директивою передбачено обов'язки держав-учасниць щодо забезпечення ведення реєстрів посвідчень та сертифікатів офіцерів і капітанів, а також сприяння полегшенню доступу до таких реєстрів інших держав-учасниць та компаній, зацікавлених у перевірці дійсності таких сертифікатів моряків для подальшого укладення з ними трудового договору. Згідно зі ст. 7А Директиви держави-учасниці зобов'язуються встановлювати ефективні й пропорційні санкції та вживати інші заходи з метою запобігання будь-якій незаконній практиці та обману щодо видачі уповноваженими органами сертифікатів, що засвідчують придатність моряків до роботи [5].

Питанням міжнародно-правової охорони праці моряків, які працюють на риболовецьких суднах, присвячена Директива Ради ЄС від 23 листопада 1993 р. № 93/103 “Стосовно мінімальних вимог безпеки та охорони здоров'я на риболовецьких суднах” та додатки до неї. Беручи до уваги положення Директиви, на роботодавців покладаються зобов'язання стосовно:

- необхідності врахування всіх видів небезпеки, що може загрожувати морякам;
- забезпечення навчання та інформування моряків;
- забезпечення використання суден без шкоди для здоров'я або безпеки моряків, особливо якщо метеорологічні умови є прогнозованими;
- необхідності забезпечення відображення будь-яких подій у морі, що можуть становити небезпеку для моряків на рівні докладного звіту, або у судовому журналі, якщо внутрішньодержавне законодавство передбачає необхідність його ведення.

Також зазначена директива містить приписи, спрямовані на забезпечення державами-учасницями впливу на роботодавців з метою спонукання останніх до здійснення належного оснащення, технічного обслуговування й устаткування (у тому числі аварійного) своїх суден та вжиття належних заходів для підтримки виробничої гігієни і дотримання мінімальних вимог охорони праці при

використанні моряками індивідуального захисного спорядження [6].

Визнаючи інституційну складову забезпечення дотримання вимог європейського законодавства про охорону праці на морі, необхідно вказати на те, що на підставі Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2002 р. № 1406/2002 було створено децентралізоване агентство ЄС — Європейське агентство з питань морської безпеки. Вказане агентство спрямоване забезпечувати технічну підтримку і здійснювати моніторинг щодо імплементації нормативно-правових актів Європейського Союзу з питань безпеки на морі державами-учасницями ЄС. Штабквартира вказаного Європейського агентства розташована у місті Лісабон [7].

Стосовно участі України в міжнародно-правовій системі захисту праці моряків слід зазначити, що Україна є учасницею одинадцяти конвенцій Міжнародної організації праці, спрямованих на захист трудових відносин моряків. Нині нашою державою здійснюється підготовка до ратифікації Конвенції Міжнародної організації праці “Про працю в морському судноплавстві” від 2006 р. Водночас наша держава бере участь у міжнародному проєкті “ТРАСЕКА: Міжнародний захист та безпека II”, здійснюючи таким чином активну співпрацю з Європейським агентством з питань морської безпеки.

Загальні положення, що стосуються правового статусу моряків, у тому числі їхніх трудових прав, знаходять відображення в Кодексі торговельного мореплавства України від 1995 р. Так, відповідно до ст. 54 Кодексу умови працевлаштування, права та обов'язки екіпажу судна, оплата праці та умови роботи на судні, а також підстави і порядок звільнення моряків підлягають регулюванню законодавством нашої держави, вказаним Кодексом, трудовими та колективними договорами, галузевими та генеральними тарифними угодами, а також статутами служби на суднах. Згідно із ст. 57 зазначеного Кодексу на судовласника покладаються обов'язки щодо необхідності [8]:

- забезпечення безпечних умов і режиму праці на судні;

- вжиття заходів, застосовуючи для цього всі необхідні засоби та устаткування, для забезпечення охорони здоров'я екіпажу;
- підтримки належного стану приміщень судна;
- забезпечення постачання води та продовольства належної якості і в достатній кількості.

Отже, проаналізувавши зазначене, можна стверджувати про наявність достатньо розвинутої системи міжнародно-правових норм як обов'язкового, так і факультативного характеру, спрямованих на захист праці моряків на універсальному та регіональному рівнях, участь в якій прагне активізувати і наша держава. Водночас для нашої держави, на жаль, залишається актуальною низка невирішених питань щодо захисту соціально-економічних, у тому числі трудових прав моряків. До заходів, які, на нашу думку, сприятимуть оптимізації системи правового захисту моряків, передусім, слід віднести:

- якнайшвидше взяття нашою державою універсальних міжнародно-правових зобов'язань щодо дотримання трудових прав моряків на підставі ратифікації комплексної Конвенції Міжнародної організації праці "Про працю в морському судноплаванні" від 2006 р.;
- посилення відповідальності роботодавців за недотримання вимог правових норм стосовно охорони праці на морі;
- посилення контролю щодо прозорості системи працевлаштування моряків;
- активізацію зусиль роботодавців, профспілок та уряду стосовно розроблення й реалізації дієвих програмних положень, спрямованих на захист соціально-еко-

номічних, у тому числі трудових прав моряків.

Література

1. Тішко Д. А. Міжнародно-правові стандарти регулювання праці моряків / Д. А. Тішко // Актуальні пробл. держави і права. — 2011. — № 4. — С. 52–57.
2. Онищенко О. Загальні тенденції нормативно-правового регулювання системи та механізму реалізації і захисту прав моряків (в площині питання ратифікації Україною Конвенції МОП 2006 року про працю у морському судноплаванні: теоретико-правові аспекти) [Електронний ресурс] / О. Онищенко // Юрид. журн. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=4055>
3. Конвенція МОП "Про працю в морському судноплаванні" від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_519
4. Директива ЄЕС "Про мінімальні вимоги охорони праці для поліпшення медичного обслуговування на борту суден" від 31.03.1992 р. № 92/29 [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.old.minjust.gov.ua/45891>
5. Директива Європейського парламенту та Ради "Про мінімальний рівень підготовки моряків" від 04.04.2001 р. № 2001/25 [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. Офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/33405>
6. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз) / [В. С. Венедіктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин та ін.]; за ред. В. С. Венедіктова / Державний департамент з питань адаптації законодавства. Українська асоціація фахівців трудового права. — Х.; К., 2006. — 680 с.
7. Європейське агентство з питань морської безпеки [Електронний ресурс] // Держ. служба України з безпеки на транспорті. Офіц. сайт. — Режим доступу: <http://dsbt.gov.ua/storinka/evropeyske-agenstvo-z-rytan-morskoyi-bezpeky>
8. Кодекс торгівельного мореплавства України // ВВР України. — 1995. — 21 листоп. — № 47. — Ст. 349.

Проаналізовано систему міжнародно-правових норм, спрямованих на захист трудових прав моряків на універсальному та регіональному рівні. Сформульовано бачення шляхів оптимізації системи правового захисту трудових відносин за участю моряків. Посиленню ефективності системи захисту трудових прав моряків в умовах глобалізації, а також уніфікації умов праці моряків на універсальному рівні сприятиме розширення кола держав-учасниць комплексної та узагальнюючої Конвенції Міжнародної організації праці "Про працю в морському судноплаванні", а також акти-

візація співпраці соціальних партнерів з метою вирішення проблемних питань захисту індивідуальних та колективних прав моряків.

The analysis of the international legal norms aimed at protecting the labor rights of seafarers at the universal and regional level is provided. Vision ways to optimize the system of legal protection of labor relations involving seafarers are formulated. Strengthening the effectiveness of the protection of labor rights of seafarers in the context of globalization and unification of the working conditions of seafarers on the universal level, will help expand the circle of participants of a comprehensive and generalizing the International Labour Organisation Convention "On the Maritime Labour" and increased cooperation between social partners to address the issues of protection of individual and collective rights of seafarers.

Приведен анализ системы международно-правовых норм, направленных на защиту трудовых прав моряков на универсальном и региональном уровне. Сформулировано видение путей оптимизации системы правовой защиты трудовых отношений с участием моряков. Усилению эффективности системы защиты трудовых прав моряков в условиях глобализации, а также унификации условий труда моряков на универсальном уровне будет способствовать расширению круга государств-участников комплексной и обобщающей Конвенции Международной организации труда "О труде в морском судоходстве", а также активизация сотрудничества социальных партнеров с целью решение проблемных вопросов защиты индивидуальных и коллективных прав моряков.

Надійшла 4 квітня 2016 р.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ІНСТИТУТУ СУСПІЛЬНОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЙОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 97–100

Проаналізовано правове регулювання інституту суспільного телебачення і радіомовлення, порівнюються різні підходи до забезпечення його незалежності.

Можна пригадати чимало дат, важливих для української історії. Найбільш значущі серед них ті, що пов'язані з прийняттям тих чи інших політико-правових актів. Наприклад, 24 серпня 1991 р. було прийнято Акт проголошення незалежності України — документ, що змінив політико-правову парадигму та показав цінності, істотні для більшості українського народу. За 24 роки свого існування Україна змінювала своє законодавство і правове регулювання різних інститутів, що існували в державі. Не став винятком інститут Суспільного телебачення і радіомовлення. Більше ніж рік тому після подій “на Майдані” рішенням Парламенту України було ухвалено новий Закон України “Про Суспільне телебачення і радіомовлення України” [1], який прийшов на зміну Закону України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України” 1997 р. [2]. Новий Закон став певним, далеким від досконалості, компромісом, що вирішував долю Національної телекомпанії України і Національної радіокомпанії України, а також низки інших, на той час державних мовників.

Дослідимо хронологію змін правового регулювання Суспільного телебачення і радіомовлення в Україні (далі — суспільне мовлення) і тих компромісів, зокрема, в питанні дотримання принципу незалежності, що вплинули на прийняття нового закону.

Розробленням питань, пов'язаних з історією становлення в Україні інституту суспільного мовлення та принципом незалежності, на якому воно має базуватися, займалися здебільшого журналісти і політологи, такі як В. Ф. Іванов, С. І. Даниленко, С. Л. Гнатюк, Н. Орлова, Л. В. Губерський, О. Большакова, Н. А. Гусак, І. Кирич, М. Ломоносов, О. Войтко, О. Кушнір, О. Головчук, А. Л. Садовська. Крім них це питання аналізували правники Т. Шевченко і Г. Красноступ. Хоча історія правового регулювання інституту суспільного мовлення висвітлена в деяких працях згаданих дослідників (А. Л. Садовської та О. Войтка), вона представлена як певне узагальнення і не містить важливого науково-аналітичного доробку, наявного у цій статті. Крім того, акцентується увага на важливому принципі — незалежності інституту суспільного мовлення. Саме аналіз законодавства через призму незалежності інституту суспільного мовлення становить наукову цінність і новизну наведеного нижче дослідження.

Оголосивши про незалежність і прийнявши Конституцію України, парламентарі ухвалили ще один ключовий для держави акт — Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” [3] у 1995 р. Вступивши у РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо реформування свого законодавства та приведення його у відповідність

до європейських норм і стандартів. Вже через два роки — у 1997 р. ВРУ ухвалює важливий для РЄ Законодавчий акт “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України”.

Зауважимо, що ідея суспільного мовлення полягає у служінні мовника інтересам всього суспільства. Інакше кажучи, мовник, який дотримується певних стандартів у створенні та передачі інформації, має місію і дотримуватися принципів, серед яких — принцип незалежності. Останній означає те, що мовник діє незалежно від інтересів держави та бізнесу, які, очевидно, прагнуть поширювати для широкого кола адресатів інформацію, вигідну для них. Звісно, пострадянська Україна зразка 1997 р. не була готова до таких радикальних змін, тому ухвалений Закон не працював — його положення набули юридичної сили лише на папері, фактично ж інституту суспільного мовлення не існувало.

Важливим кроком українського законодавця щодо інституційної незалежності стали постанови ВРУ “Про створення телерадіоорганізації Суспільного мовлення України” [4] 1997 р. і “Про створення Громадської ради телерадіоорганізації Суспільного мовлення України” [5] 1998 р. В останній міститься революційне на той час положення про інституційну незалежність — йдеться про пункт 3 Постанови, відповідно до якого: “Комітету Верховної Ради України законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації підготувати проект статуту Суспільного телебачення і радіомовлення України і подати на розгляд дев’ятої сесії Верховної Ради України”. Тобто законодавча гілка влади — Парламент, а не Уряд (що формується на засадах політичних домовленостей) взяв на себе тягар створення Статуту організації. Проте це зобов’язання не було реалізовано.

Далі триває період “млявих обговорень”. Якщо говорити про суспільне мовлення, ВРУ приймає Постанову “Про підсумки парламентських слухань “Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України”, в якій вказує на необхідність створення законодавчої бази для “суспільного”,

але воно не було тоді “топ” темою [6]. Після 2004 р. і подій “Помаранчевої революції” починається новий виток “розкручування” теми “суспільного”. Про зобов’язання щодо створення “суспільного” Україні нагадує Рада Європи. Розпочинаються жваві обговорення. Президент видає тематичний Указ, створює робочу групу з підготовки законопроекту. Фінальним кроком стає проект Закону № 1076 [7], що подає уряд М. Азарова. Головне науково-експертне управління ВРУ у своєму висновку від 17.04.2013 р. застерігало: “у законопроекті простежується тенденція до “одержавлення” НСТУ (Національна суспільна телерадіокомпанія України). Це відображається у положеннях, якими передбачається: затвердження Кабінетом Міністрів України Статуту НСТУ (ст. 6)..., фінансування НСТУ за рахунок коштів Державного бюджету України (ст. 14)...” [7].

Цей законопроект у 2013 р. було ухвалено у першому читанні. Новий склад ВРУ 17 квітня 2014 р. після низки поправок ухвалює Закон “Про Суспільне телебачення і радіомовлення України”, що, по суті, є законопроектом уряду М. Азарова і залишає право затвердження статуту НСТУ за Кабінетом Міністрів України (ст. 6 Закону).

У мережі Інтернет легко знайти статті дослідників та перелічених нами на початку цієї роботи журналістів, які солідарні з думкою, висвітленою фахівцями Головного науково-експертного управління Верховної Ради України стосовно того, що затвердження статуту НСТУ Урядом є спробою до “одержавлення”. Між іншим лунає аргумент і про те, що таким чином Кабінет Міністрів України впливатиме на господарську діяльність НСТУ, те саме стосується і внесення змін до статуту НСТУ (що має здійснюватися через Кабмін). Така позиція, однак, попри свою на перший погляд “проєвропейську” орієнтацію, насправді відкидає не тільки світовий, а й європейський досвід.

Розглянувши статутні документи організацій суспільного мовлення Великої Британії [8], Франції [9], Японії [10] чи Росії [11], побачимо, що всі вони затверджені органами державної влади, чи-то декретом Уряду, чи

Королівської хартією, але це вже питання другорядні.

Доцільно частково стати на сторону авторів критики механізму затвердження статуту Урядом України, з тим тільки зауваженням, що цей механізм є цілком “європейським”. Водночас, окрім критики, варто запропонувати і розв’язання цієї проблеми, або ж вказати на механізм, що відповідатиме українському законодавству та сприятиме реалізації принципу незалежності функціонування суспільного мовлення.

Затвердження статутів публічних акціонерних товариств Урядом можна назвати тенденцією останніх часів. Парламент України просто віддає у руки Кабміну такий важливий механізм управління державним майном. Слід відповісти на запитання щодо причин такої діяльності. Одним із важливих аргументів назвемо динамічність у прийнятті рішень — Уряд, який за кількісними показниками поступається Парламенту (18 членів Кабміну порівняно з 450 народних депутатів України), є більш динамічним у прийнятті рішень.

Однак Верховна Рада України — орган, який всебічно репрезентує українське суспільство, його представники обираються шляхом народного голосування, а не шляхом політичних домовленостей як члени Уряду. Тому з позиції незалежності затвердження статуту організації суспільного мовлення, або як про нього ще говорять “мовлення в інтересах усього суспільства”, мав би здійснювати саме Парламент України.

Отже, історична хронологія показує, що питання регулювання інституту суспільного мовлення існувало від часу здобуття незалежності Україною та загострювалося після спалахів “народної незгоди”. Тож, постанови Верховної Ради України 1997–1998 рр. у правовій площині були найбільш істотними стосовно врегулювання функціонування інституту суспільного мовлення, ґрунтуючись на принципі його інституційної незалежності. Закон 2014 р. не увібрав у себе положень, запропонованих у тогочасних постановах. Його норми лише вказують на недоречність постколоніального підходу копіювання ме-

ханізмів і рішень держав, більш розвинених економічно, ніж Україна. Відтак наступні зміни законодавства про суспільне мовлення мають враховувати ідеї забезпечення інституційної незалежності, характерні для постанов Верховної Ради України 1997–1998 рр., і ґрунтуватися на розумінні природи явища суспільного мовлення, а не сліпому наслідуванню зарубіжних сусідів і створенні моделей, які лише формально нагадують суспільне телерадіомовлення.

Література

1. Закон України “Про Суспільне телебачення і радіомовлення України” від 17.04.2014 р. № 1227-VII в ред. від 10.04.2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>
2. Закон України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України” від 18.07.1997 р. № 458/97 – ВР в ред. від 05.12.2012 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/458-97-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31.10.1995 р. № 398/95 – ВР в ред. від 31.10.1995 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80>
4. Постанова Верховної Ради України “Про створення телерадіоорганізації Суспільного мовлення України” від 21.10.1997 р. № 667/97 – ВР в ред. від 21.11.1997 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/667/97-%D0%B2%D1%80>
5. Постанова Верховної Ради України “Про створення Громадської ради телерадіоорганізації Суспільного мовлення України” від 15.01.1998 р. № 21/98 – ВР в ред. від 15.01.1998 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/21/98-%D0%B2%D1%80>
6. Постанова Верховної Ради України “Про підсумки парламентських слухань “Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України” від 07.06.2001 р. № 2498-14 в ред. від 07.06.2001 р. [Електронний ре-

9. Décret n. 2010-253 du 10 mars 2010 portant modification du cahier des charges de la société nationale

11. Устав автономной некоммерческой организации "Общественное телевидение России" [утвержден распоряжением Правительства Российской Федерации от 12 сентября 2012 г. № 1679-р] [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.otr-online.ru/resources/userFiles/documents/a1bc7d0b48.pdf>

Последующие изменения законодательства об общественном вещании должны учитывать идеи обеспечения институциональной независимости, характерные для постановлений Верховной Рады Украины 1997–1998 гг., и основываться на понимании природы явления общественного вещания, а не слепом подражании зарубежным соседям и созданим моделей, которые только формально напоминают общественное телерадиовещание.

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 101–104

В адміністративному праві України на сьогодні відсутня чітка класифікація суб'єктів, яка необхідна для визначення сутності, взаємозв'язку та призначення суб'єктів. Крім того, подібна класифікація дає можливість визначити, які суб'єкти і за які правопорушення можуть притягатися до адміністративної відповідальності.

Причинами відсутності класифікації суб'єктів адміністративного права є те, що їхня кількість дуже велика, і при цьому кожен суб'єкт може змінювати свою сутність залежно від надбаного чи втраченого статусу. Крім того, відсутні єдині теоретичні та практичні підходи до форм і методів такої класифікації.

Класифікація суб'єктів адміністративного права викликана різними причинами, серед яких можна визначити такі:

- необхідно встановити сутність суб'єкта адміністративного права, яка є визначальною при наданні адміністративних послуг таким суб'єктам чи такими суб'єктами, вирішенні питання про притягнення до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, а також захисті їхніх прав як у суді, так і в провадженнях, що здійснюють адміністративні органи;

- класифікація суб'єктів адміністративного права стає передумовою для теоретичного та наукового дослідження;

- оскільки всі суб'єкти адміністративного права взаємодіють, то класифікація дає можливість визначити напрями їх взаємодії;

- класифікація також уможливорює ефективне використання всіх позитивних і негативних якостей суб'єктів у процесі їхньої взаємодії.

Визначимо підстави для класифікації суб'єктів і спробуємо розробити таку класифікацію.

З точки зору теорії права, класифікація — особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття на класи, види, групи [1, 200]. Як відомо, класифікація застосовується з метою упорядкування певних знань про предмет або систему предметів чи явищ. Під час класифікації проводиться порівняння предметів або явищ, у нашому випадку можна стверджувати, що суб'єкти адміністративного права — це визначення, які існують в уяві, тому здійснювати таку класифікацію можна тільки теоретично [2, 81].

В юридичній літературі класифікація суб'єктів права загалом здійснюється за різноманітними критеріями. Класифікацію суб'єктів досліджували В. В. Копейчиков [3], С. С. Алексєєв [4], В. Е. Чиркін, [5], О. Ф. Скакун [6], В. К. Колпаков [7], Т. О. Мацелик [8] та інші вчені.

Аналізуючи концепцію щодо підходів до класифікації суб'єктів адміністративного права, будемо виходити з того положення, що вони, у першу чергу, поділяються на індивідуальні та колективні. Це загальний поділ суб'єктів, який не заперечують усі дослідники. Проте вони по-різному підходять до поділу зазначених суб'єктів. В. В. Копейчиков виокремлює серед індивідуальних суб'єктів: громадян України, іноземців, апатридів та біпатридів [3, 192]. До колективних суб'єктів адміністративного права відносяться різні за напрями формування суб'єкти. В. В. Копейчиков вважає, що колективні суб'єкти

адміністративного права поділяються на державні і громадські [3]. Крім державних і громадських слушно виокремити ще й комунальні суб'єкти, які певною мірою відрізняються від державних і громадських організацій. З точки зору С. С. Алексєєва, суб'єкти права поділяються на індивідуальні, організації та громади [4, 147].

Така класифікація має право на існування, але якщо говорити про колективні суб'єкти адміністративного права, то особливої різниці між організаціями та громадами немає. Існує тільки розбіжність у формах і методах їх утворення.

Більш детальну класифікацію пропонує О. Ф. Скакун. Вона поділяє суб'єкти адміністративного права на індивідуальні (громадян, іноземців, осіб без громадянства та осіб з подвійним громадянством); колективні, до яких відносяться у більшості випадків юридичні особи, а також державні органи та державні підприємства, громадські організації, політичні партії, організації за інтересами, акціонерні товариства, фірми та ін.; сама держава та її окремі території, області, райони та ін.; соціальні спільноти, до яких відносяться нації, народності, окремі етнічні групи та ін. [6, 355].

У принципі така класифікація є найповнішою, але колективні суб'єкти слід поділити на кілька типів залежно від обсягів правоздатності. Це повинні бути комунальні підприємства та організації, приватні фірми з українським капіталом, приватні фірми з іноземним капіталом, громадські організації, які входять до політичної системи України, та громадські організації, які існують для задоволення інтересів певних груп населення і не входять до політичних суб'єктів.

Окремі види суб'єктів були виділені і А. Б. Аверьяновим. Він пропонує відносити до суб'єктів адміністративного права: фізичних осіб, юридичних осіб, колективних суб'єктів, до яких належать об'єднання, що не мають ознак юридичної особи, але водночас вони є суб'єктами адміністративного права. Це такі суб'єкти, як структурні підрозділи державних і недержавних органів, загальні збори громадян за місцем прожи-

вання, збори громад у сільській місцевості та ін. [9].

З інших позицій підходить до класифікації суб'єктів адміністративного права В. К. Колпаков. Він пропонує виділяти такі суб'єкти: Президент України, органи державної влади, державних службовців, громадян України, іноземців та осіб без громадянства, органи місцевого самоврядування, різноманітні об'єднання громадян та суб'єктів підприємницької діяльності [7, 101].

Т. О. Мацелик сформулювала вперше підстави для класифікації суб'єктів адміністративного права і запропонувала таку класифікацію [8]:

- за формою організації суб'єктів — індивідуальні та колективні;
- за зовнішньою відокремленістю — фізичні особи; юридичні особи; колективні суб'єкти, які не можуть бути віднесені до юридичних осіб, оскільки не мають таких повноважень;
- за наявністю повноважень як у системі державного управління, так і приватних фірмах на суб'єктів, які наділені повноваженнями приймати рішення та тих, які не наділені такими повноваженнями;
- за ступенем участі в управлінні — ті, які не беруть участі у такому управлінні, ті які практично управляють процесами у політичній та економічній сферах, а також ті, які беруть участь в управлінні опосередковано;
- за аксіологічним критерієм — первинні та вторинні;
- за сферами виникнення та розмежування — суб'єкти публічного і приватного права.

До цієї цілком слушної класифікації треба додати також класифікацію суб'єктів за обсягами правоздатності, дієздатності та деліктоздатності, тобто виокремити осіб, які мають різний обсяг прав і можуть їх використовувати, які є дієздатними і можуть діяти самостійно, та які можуть нести відповідальність за свої вчинки, тобто є деліктоздатними.

Класифікацію суб'єктів адміністративного права можна проводити і за підставами, що визначають обсяг їхньої деліктоздатності.

Наприклад, звичайний дорослий громадянин може бути притягнутий до відповідальності за різні правопорушення, проте він не може бути притягнутий до відповідальності за порушення правил дорожнього руху, оскільки він не є водієм, або за порушення правил полювання, оскільки у нього немає рушниці і він не займається полюванням.

Однією з підстав для притягнення до адміністративної відповідальності може бути професійна приналежність, а також вид діяльності, який здійснює той чи інший громадянин. Наприклад, за ст. 88-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення “Порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними” [10] не вказано, хто за професійною приналежністю повинен бути визнаний як правопорушник. Це може бути будь-який громадянин, який порушує правила створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій чи торгує ними.

Наступним критерієм для класифікації суб’єктів адміністративного права є вік таких суб’єктів. Якщо громадянин не досяг відповідного віку, він не є деліктоздатним і, відповідно, не може бути притягненим до адміністративної відповідальності. У Кодексі України про адміністративні правопорушення виділені спеціальні заходи впливу на осіб, які вчинили адміністративні правопорушення. До таких заходів впливу відносяться: зобов’язання публічно попросити пробачення у потерпілого в результаті вчиненого адміністративного правопорушення, попередження, догана або сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінують, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, або окремим громадянам на їх прохання [10].

Зважаючи на те, що, як зазначалося, є чотири типи суб’єктів адміністративного права залежно від їх громадянства, а саме: громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди) та особи, які мають подвійне громадянство (біпатриди), необхідно визнати, що

підставою для виділення окремих суб’єктів адміністративного права може бути й громадянство.

Щодо класифікації колективних суб’єктів адміністративного права, то тут можна виділити також кілька груп. До першої групи відноситься, на нашу думку, власне держава, народ України, нація та етнос. Дані спеціальні суб’єкти виділяються суто теоретично, адже ніхто не може навести приклад, коли держава або народ притягався до адміністративної відповідальності.

До другої групи відносяться центральні органи виконавчої влади: Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, центральні органи виконавчої влади з особливим статусом, Національний банк та інші органи. Питання про притягнення таких суб’єктів адміністративного права до відповідальності існує в теорії, проте ці органи являють собою певні організаційні утворення, які можуть притягатися до відповідальності.

Третю групу становлять інші державні підприємства, установи та організації, які можуть вже у повному обсязі нести відповідальність за вчинення тих чи інших дій, які порушують вимоги законів України та інших нормативних актів.

Юридичні особи приватного права становлять наступну групу суб’єктів адміністративного права, їхній статус відрізняється від статусу державних підприємств, установ та організацій і вони також можуть нести відповідальність за всі свої неправильні дії.

Особливим статусом наділені комунальні підприємства, установи та організації, адже їх правоздатність є відокремленою від державної, але разом з тим вони не є приватними.

Однією з груп, яку можна виокремити, є фізичні особи — підприємці. Вони мають статус юридичної особи, але разом з тим у них є риси і фізичних осіб.

Отже, запропоновано та обґрунтовано критерії класифікації суб’єктів адміністративного права за такими ознаками, як обсяг їх правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Зазначений підхід ще не розглядався в теорії адміністративного права.

Література

1. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политиздат, 1991. — 560 с.
2. *Логика: учеб. пособие* / под ред. Г. А. Левина. — Минск: Изд-во БГУ, 1974. — 336 с.
3. *Загальна теорія держави і права: навч. посіб.* / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. / за ред. В. В. Копейчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 320 с.
4. Алексеев С. С. *Общая теория права* : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — 360 с.
5. Чиркин В. Е. *Юридическое лицо публичного права: [монография]* / В. Е. Чиркин. — М.: Норма, 2007. — 352 с.
6. Скаун О. Ф. *Теорія держави і права: [підручник]* / О. Ф. Скаун; [пер. з рос.]. — Х.: Консум, 2006. — 656 с.
7. Колпаков В. К. *Адміністративне право України: [підручник]* / В. К. Колпаков. — К.: Юрінком Інтер. — 1999. — 736 с.
8. Мацелик Т. О. *Суб'єкти адміністративного права: поняття та система: [монографія]* / Т. О. Мацелик. — Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту держ. податкової служби України, 2013. — 342 с.
9. Авер'янов В. Б. *Адміністративне право України. Академічний курс: в 2 т.* — К.: ТОВ "Вид-во "Юрид. думка", 2007. — Т. 1: *Загальна частина [підручник]* / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов В. Б. (голова) та ін.]. — 592 с.
10. *Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення* / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. — 3-тє вид. — К.: Алерта, КНТ, ЦУЛ, 2010 — 684 с.

Проаналізовані підходи до класифікації суб'єктів адміністративного права і зроблена спроба визначити самостійний вид класифікації суб'єктів адміністративного права. Даний вид класифікації пропонується будувати на співставленні обсягів правоздатності, дієздатності та деліктоздатності суб'єктів адміністративного права. Запропоновано концепцію нового підходу до класифікації суб'єктів адміністративного права.

The approaches to the classification of administrative law were analyzed and attempt to identify separate species classification of administrative law was done. This type of classification is proposed to build on the comparison of the volume capacity, capability and administrative tort of administrative law. The concept of the new approach to classification of administrative law was proposed.

Проанализированы подходы к классификации субъектов административного права и сделана попытка определить самостоятельный вид классификации субъектов административного права. Данный вид классификации предлагается строить на сопоставлении объемов правоспособности, дееспособности и деликтоспособности субъектов административного права. Предложена концепция нового подхода к классификации субъектов административного права.

Надійшла 23 лютого 2016 р.

ПРО ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ УНІФІКОВАНОЇ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ГАРМОНІЗОВАНОЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 105–109

Досліджуються правові засади створення і життєдіяльності європейської уніфікованої системи технічного регулювання та гармонізованих, узгоджених і сумісних стандартів, а також норм регулювання та процедур експертного оцінювання відповідності та якості продукції та послуг, які дають змогу максимально оптимізувати функціонування внутрішнього ринку Євросоюзу, а всім учасникам гармонізаційного процесу успішно взаємодіяти у загальному економіко-правовому просторі.

У будь-якій із сучасних країн світового співтовариства при вивезенні товарів в інші країни кожна промислова галузь і виробництво, продукція, що виробляється і вводиться в обіг, повинні відповідати вивіреному за світовими стандартами технічним регламентам, мати сертифікати та інші підтвердження відповідності та якості, що покликане сприяти прогресивному розвитку світової торгівлі та загальній інтеграції країн у світовий економіко-правовий простір. Для оптимізації зазначеного процесу і його прискорення величезне значення має створення на континентах інтегративних регіональних міжнародних наддержавних об'єднань з єдиним економічним і правовим простором. Для Європи таким об'єднанням стало Європейське Економічне Співтовариство [1], яке з часом трансформувалося у Європейський Союз [2]. Підписанню Договору про створення ЄЕС (його називають ще Римським договором) [3] передувало формування економічної інтеграційної концепції шести країн ЄОВС в Мессіні (Італія) 1–2 червня 1955 р. Провідним на конференції було рішення про створення комітету експертів, завданням якого стала розробка концепції економіко-політичної інтеграції Західної Європи з акцентом на співпрацю у

розвитку єдиного європейського ринку. На конференції було приділено багато уваги співпраці в галузі енергетики, насамперед у сфері мирного використання атома. Були сформульовані цілі в галузі економічної політики країн-учасниць, першочерговою з яких стало створення вільного від митних зборів і кількісних обмежень “Спільного ринку”.

Саме тоді розпочалась міжнародна “інтеграція” на території Європи [4], як процес розвитку преференційних та інтенсивних відносин співробітництва між країнами певної групи. Європейська інтеграція передбачала узгодження підходів, розробку та реалізацію єдиної політичної практики та уніфікованого законодавства в зумовлених сферах взаємодії, формування “спільних просторів” (правових, економічних, митних, податкових, візових, культурних та ін.) [5]. Для здійснення інтеграції були розроблені спеціальні наднаціональні й наддержавні керуючі механізми, що дали змогу надалі сформувати автономну правову систему Європейського Економічного Співтовариства (згодом — Європейського Союзу), створити дієві важелі і механізми наддержавного управління на території європейських країн, що увійшли до його складу. Таким чином, саме на конференції у Мессіні

було закладено підвалини євроінтеграції країн цілого континенту. У наступні кілька місяців проекти угод між країнами-ініціаторами створення ЄЕС були доопрацьовані й узгоджені з іншими країнами ЄОВС. Наслідком стало підписання 25 березня 1957 р. у Римі країнами “шістки” (Францією, ФРН, Італією та державами Бенілюксу) двох важливих договорів з необмеженими термінами дії, а саме: “Договір про Європейське Економічне Співтовариство” і “Договір про Європейське співтовариство атомної енергії (Євратом)” [6, 154–182].

Договір про створення Європейського Економічного Співтовариства (“Спільного ринку”) регламентував співпрацю у галузі економіки, науки і техніки. У ньому проголошувалося створення спільного ринку країн-учасниць і визначено форми зближення та уніфікації їх економічної політики. Договір передбачав зниження у три етапи митних бар’єрів між державами-учасницями протягом 12 років (тобто до 1969 р.), а також прийняття єдиного митного тарифу і проведення єдиної торговельної політики щодо третіх країн. Учасники “Спільного ринку” зобов’язалися домагатися усунення технічних перешкод та бар’єрів для переміщення між ними робочої сили, послуг і капіталів. Вони домовилися проводити спільну політику в галузі сільського господарства і транспорту, домагатися зближення економічного законодавства і сприяти стандартизації процедур вироблення та прийняття узгоджених рішень у питаннях проведення економічної політики кожної з країн-учасниць. Включення у Римський договір пунктів про узгодження економічних політик і застосування єдиних стандартів вироблення рішень передбачало неминучість стандартизації у більшості сфер життєдіяльності Європейського Співтовариства. Тим самим у Західній Європі став затверджуватися новий тип взаємодії, який давав можливість здійснювати через тривалу практику узгодження суперечливих економічних і політичних інтересів країн-учасниць, а у перспективі — прийти до формування єдиної економічної політики європейських країн-учасниць. Важливим

надбанням від запровадження Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (див. ст. 8 “а” Договору) стало те, що цей документ передбачав створення внутрішнього ринку ЄС як простору без внутрішніх кордонів, в якому почало здійснюватися вільне переміщення товарів, осіб, послуг і капіталу. Саме цим Договором було започатковано формування європейської уніфікованої системи технічного регулювання та оптимальних технічних стандартів. Формування європейського внутрішнього ринку згаданого правового формату вимагало керівних органів ЄЕС, а саме: Європейського парламенту, Європейської Комісії, Комітету з економічних і соціальних питань — прийняття радикальних та оптимальних заходів, відображених у нормативній базі ЄС, а також встановлення у зазначеному Договорі норм, спрямованих на забезпечення максимального захисту європейського суспільства від будь-якого виду небезпеки (див. § 3 ст. 100 “а” Договору) [7–10]. Продукцію, законно допущену до реалізації в якій-небудь з країн-членів ЄЕС, дозволялося вільно реалізовувати також в інших країнах Співтовариства. Цей принцип взаємного визнання, названий “лібералізацією”, було зафіксовано у ст. 100 “b” Договору про заснування ЄЕС. У цьому Договорі зазначено, що в галузях, які безпосередньо стосуються життєвих інтересів суспільства, а саме: здоров’я, безпеки кожної людини, захисту інтересів споживача і навколишнього середовища, національні закони, приписи та стандарти повинні бути приведені до єдиних загальних обов’язкових вимог, стандартів та нормативів.

Процес, що зазначається як процес “гармонізації”, здійснюється за допомогою основоположних Директив ЄС, які виконують на території Європейського Союзу роль законів. Слід звернути увагу, що саме турбота про забезпечення вищого рівня безпеки на території ЄС у зв’язку з вільним переміщенням товарів, осіб, послуг і капіталу спонукала цю регіональну міжнародну інтегративну організацію вимагати від країн-членів цілковитої уніфікації законодавства, створення систем гармонізованих технічних стандартів і макси-

мально гармонізованої технічної експертизи [11]. Найбільш дієві регулятори виробництва продукції, її конкурентоспроможність на внутрішньому ринку ЄС і за його межами — це: європейські технічні регламенти, гармонізовані стандарти ЄС, європейські процедури підтвердження відповідності та якості продукції і послуг на території ЄС стали підставою для створення ефективних умов для формування та реалізації промислової та соціально-економічної політики Європейського Союзу, включаючи створення активного конкурентного середовища, стимулятором для постійної модернізації та впровадження інновацій, зняття адміністративних бар'єрів, усунення бар'єрів у внутрішній і зовнішній торгівлі, збільшення на цьому підґрунті обсягів інвестицій. При цьому світовий досвід свідчить, що зусилля у сфері технічного регулювання дають більший приріст ВВП, ніж дії у сфері тарифного регулювання. Система технічної експертизи і технічні стандарти ЄС стали відображенням формування виробничої та правової культури Європейського Співтовариства, основною метою життєдіяльності якого є забезпечення високого рівня матеріально-технічного добробуту суспільства в умовах забезпечення максимальної безпеки населення і оточуючого його навколишнього середовища.

У Європейському Співтоваристві система технічного регулювання бере початок з 1973 р., коли в ЄС було прийнято Директиву з питань низьковольтного електричного обладнання (73/23 / ЕЕС зі змінами 93/68 / ЄЕС), в якій вперше по відношенню до великого сегмента ринку відмовилися від докладного регулювання вимог технічної безпеки на рівні вторинного права ЄС (директив і регламентів). Наступним кроком стало рішення від 7 травня 1985 р. про Новий підхід до технічної гармонізації.

До ряду продукції директиви ЄС встановлюють тільки основні обов'язкові вимоги щодо безпеки. Це суттєві технічні вимоги, які є результатом міжнародних домовленостей. Відмова від докладного регулювання компенсується відсиланнями, зокрема, на гармонізовані європейські стандарти. Так, тільки під

вимоги 22 європейських директив в “Офіційному журналі Європейської комісії” опублікований перелік з 2233 європейських стандартів, які відповідають цим вимогам. Така сумісність означає презумпцію відповідності вимогам директив. Загалом, на території ЄС приблизно 75 % продукції, що перебуває на ринку, підпадає під технічне регулювання, у тому числі 20 % підпадає під дію директив Нового підходу. Основна сутність цих директив — мінімізація втручання державних органів у роботу бізнесу. Їх роль зводиться виключно до контролю безпеки продукції. При цьому, чим вище рівень небезпеки від використання продукції, тим вище рівень втручання держави. Однак право підприємства на самостійність не означає всездозволеності. Вони повинні знати і застосовувати прийняті правила ЄС. Дія приблизно 22 тис. Директив Старого підходу поширюється на 30 % продукції. Вони встановлюють для кожної продукції дуже детальні технічні умови і вимоги до випробувань. Так, наприклад, вони застосовуються до усіх перероблених сільськогосподарських продуктів, хімічних речовин, фармацевтичної та косметичної продукції, телекомунікацій і дорожніх засобів.

З метою удосконалення законодавства у сфері технічного регулювання на основі європейської директиви 2001/95 / ЄЕС були розроблені відповідні закони в державах-членах ЄС, які передбачали і державний ринковий нагляд за продукцією, що виробляється в ЄС і надходить на ринок ЄС. Ці закони створили умови для введення в обіг продукції, яка відповідає вимогам безпеки за стандартами ЄС. Були введені національні закони країн-членів ЄС щодо декларування відповідності продукції з низьким рівнем ризиків для життя і здоров'я споживача, а також перелік продукції, відповідність якої може бути підтверджена декларацією про відповідність.

Слід зазначити, що ЄС через Європейську комісію здійснює постійну роботу і приймає кардинальні заходи з метою скорочення наявних у національному законодавстві країн-членів ЄС, а також інших зацікавлених в економічному партнерстві з ЄС країн, відмін-

ностей у галузі метрології, стандартизації та сертифікації.

В ЄС існує точка зору, і досить таки небезпідставна, на наш погляд, що тільки повністю уніфіковане технічне регулювання, тотальне формування гармонізованих, узгоджених і сумісних стандартів, а також норм регулювання та процедур експертного оцінювання відповідності та якості дає можливість максимально оптимізувати функціонування внутрішнього ринку Євросоюзу, а всім зазначеним учасникам гармонізаційного процесу успішно взаємодіяти у загальному економічному просторі.

Формування гармонізованих, узгоджених і сумісних стандартів, адаптованих норм, експертного оцінювання якості та відповідності усувають технічні бар'єри між учасниками зазначеного процесу, істотно стимулюють розвиток торгівлі та сприяють зміцненню та розширенню як внутрішнього єдиного ринку ЄС, так і зовнішніх ринків, створених спільно ЄС і третіми країнами — торговими партнерами Євросоюзу.

На створення внутрішнього ринку з вільним обігом товарів у Європейському Союзі, з обов'язковим забезпеченням усіх необхідних умов безпеки для людини і навколишнього середовища безпосередньо впливає технічне узгодження (технічна гармонізація). В умовах інтеграції економіки і формування єдиного внутрішнього європейського ринку ЄЕС першочергове значення має усунення національних бар'єрів шляхом розвитку єдиної системи європейської стандартизації. Саме це спонукало керівників країн-членів ЄЕС і Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) передбачити можливість спільних дій за погодженням національних стандартів в умовах економічної інтеграції цих країн.

Так, у 1961 р. був заснований Європейський комітет зі стандартизації (СЕН), а у 1972 р. був сформований Європейський комітет зі стандартизації в електротехніці (СЕНЕЛЕК). У 1972 р. Радою ЄЕС була прийнята Генеральна програма усунення технічних бар'єрів у торгівлі в межах Співтовариства. Згідно цієї програми було передбачено створення системи обов'язкових для ЄЕС єдиних

стандартів. Комісією ЄЕС була розроблена також програма “Зелена книга Європи”, в якій викладалася концепція “Розвиток європейської стандартизації для прискорення технічної інтеграції в Європі”, і був представлений план перебудови і розвитку стандартизації на континенті. Сьогодні у “Зеленій книзі” відображена позиція ЄС, яка полягає в тому, що європейські стандарти повинні відображати новітні досягнення техніки і технології, а директиви — містити ефективні заходи проти проникнення на територію Співтовариства продукції, небезпечної або шкідливої для життя і здоров'я населення і навколишнього середовища.

Отже, функціонування Єдиного економічного простору, де товари, послуги, праця і капітал вільно переміщуються, пред'являє все більш високі вимоги до якості продукції та послуг з обов'язковим урахуванням при цьому пріоритетності інтересів охорони здоров'я і якості навколишнього середовища, а також усіх напрямів безпеки.

Вважаємо, що для успішного просування України у європейський економіко-правовий простір пріоритетним для неї має стати імплементація положень європейської системи технічного регулювання та запровадження гармонізованих стандартів ЄС.

Література

1. *Guide to the Council of the European Community*. — Lux., 1988. — 186 p.
2. *Европейский Союз: Путеводитель* / под ред. Ю. А. Борко. — М.: Интердиалект+, 1998. — 200 с.
3. *Treaty on European Economic Community, Rome, 25 March 1957* // Office for Official Publications of the European Communities. — 1995. — Book 1. — P. 115–119.
4. *Международная интеграция в Европе* // *Международ. экономич. отношения* / под ред. В. Е. Рыбалкина. — 6-е изд., пераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2006. — С. 3.
5. *Howort J. European Integration* / J. Howort. — London : London Press, 2000. — 24 p.
6. *Treaty on Euratom, Rome, 25 March 1957* // Office for Official Publications of the European Communities. — 1995. — Book 1. — P. 154–182.
7. *Назва публікації* // *Official Journal of European Communities*. — № C 305. — 23.11.1992. — P. 128.

8. Назва публікації // Official Journal of European Communities. — № C 115. — 26.04.1993. — P. 57.

9. Назва публікації // Official Journal of European Communities. — № C 121. — 13.05.1992. — P. 19.

10. Назва публікації // Official Journal of European Communities. — № C 313. — 30.11.1992. — P. 13.

11. *At the heart of the Union: Studies of the European Commission* / Edited by: Neill Nugent. — Basingstoke: Palgrave Macmillan Press, 2000. — 332 p.

Створення Єдиного економічного простору в Європі, де товари, послуги, праця і капітал вільно переміщаються, пред'являє все більш високі вимоги до якості продукції та послуг з обов'язковим урахуванням при цьому пріоритетності інтересів охорони здоров'я і якості навколишнього середовища, а також усіх напрямів безпеки. Оскільки національні системи стандартизації можуть створювати перешкоди для єдиного ринку, то саме гармонізоване технічне регулювання, гармонізована стандартизація ЄС покликані створити сприятливі умови для усунення цих перешкод.

Creating a Common Economic Space in Europe, where goods, services, labor and capital move freely, makes increasingly high demands for quality products and services with the obligatory account while prioritizing public health and environmental quality, and all areas of security. As the national standardization system may create obstacles to the single market, it is harmonized technical regulations, standardization harmonized EU intended to create favorable conditions for removing these barriers.

Создание Единого экономического пространства в Европе, где товары, услуги, труд и капитал свободно перемещаются, предъявляет все более высокие требования к качеству продукции и услуг с обязательным учетом при этом приоритетности интересов здравоохранения и качества окружающей среды, а также всех направлений безопасности. Поскольку национальные системы стандартизации могут создавать препятствия для единого рынка, то именно гармонизированное техническое регулирование, гармонизированная стандартизация ЕС призваны создать благоприятные условия для устранения этих препятствий.

Надійшла 18 березня 2016 р.